

ΜΑΡΙΝΑ ΒΡΕΛΛΗ - ΖΑΧΟΥ

**ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΥΛΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΣΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ**

(Λαογραφικό Αρχείο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων)

Ανάτυπο από την «Δωδώνη : Ιστορία και Αρχαιολογία», τόμος ΑΑ' (2005)
Επιστημονική Εκτετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΜΑΡΙΝΑ ΒΡΕΛΛΗ - ΖΑΧΟΥ

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΥΔΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΣΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ

(Λαογραφικό Αρχείο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων)

*Στη μνήμη του**

Εισαγωγικά

Ο αείμνηστος Δημήτριος Σ. Λουκάτος δεν υπήρξε μόνον ο επιστήμονας που έδωσε ένα διεθνώς αναγνωρισμένο πλούσιο ερευνητικό και συγ-

*Δεν υπήρξα μαθήτρια του καθηγητή Λουκάτου. Ο δικός μου δάσκαλος στη Λαογραφία, στα χρόνια τα φοιτητικά, ήταν ο Μιχάλης Γ. Μερακλής. Ωστόσο, πολλά από τα πρώτα μου λαογραφικά διαβάσματα ήταν έργα του καθηγητή Λουκάτου και πολλές φορές μάς μιλούσε γι' αυτόν ο κ. Μερακλής.

Όταν ανέλαβα το θέμα της διατριβής μου -που ήταν κατεξοχήν επτανησιακό- ο κ. Μερακλής με προέτρεψε να τον συμβουλευτώ. Του έγραψα τότε διστακτικά. Μου απάντησε αμέσως. Με συμβούλεψε με τον καλύτερο τρόπο. Έχω κρατημένη τη γραπτή απάντηση του. Έκτοτε, είχαμε μια ζεστή επικοινωνία και αλληλογραφία. Λεν υπήρξε εργασία μου που να μην μου τη σχολιάσει γραπτώς (αλλά και να την παρουσιάσει στο περιοδικό «Λαογραφία») με λόγια καλά, επαινετικά και κυρίως ενθαρρυντικά. Όσον αφορά τις τηλεφωνικές μας επικοινωνίες, θυμάμαι, ότι οι κοινές μας εστιάζονταν περισσότερο στο πώς εμείς οι νεώτεροι λαογράφοι θα φέρναμε τους φοιτητές μας κοντά στη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού με πιο ελκυστικό και πειστικό τρόπο. Τον έλεγα τότε πόσο μου άρεσε να δουλεύω με τους φοιτητές μου στα φροντιστηριακά μαθήματα αναθέτοντάς τους εργασίες και πόση επιστημονική ικανοποίηση μου έδινε αυτή η ενασχόληση. Αυτό φαίνεται ότι ήταν το κοινό μας σημείο, αλλιώς δεν έξηγά το γιατί ήπαπα στιγμή, στα 1997, με κάλεσε, για να μου εμπιστεύει να «νοικοκυρέψω», διπλωμάτης έλεγε, να ταξινομήσω και να παρουσιάσω χειρόγραφα μαθητών του, της χρονιάς που δίδαξε όχι μόνο στο Πανεπιστήμιο μας αλλά και στη Ζ.Π.Α., και να τα δημοσιεύω αυτοτελώς, και μάλιστα με δική του χορηγία. Αυτή η συνεργασία ήταν και η αιτία που τον συναντούσα πολλές φορές, στη Λαογραφική Εταιρεία, καταπονημένο από την ηλικία στο σώμα αλλά με ένα μυαλό κοφτερό και μια μνήμη, ένα «θυμητικό», πεντακάλιθρο.

Κρατώ πολλές θυμορρόφες συζητήσεις μαζί του για ανάμνηση. Κρατώ και τη γλυκύτητά του αλλά και την αιστηρότητά του. Ήξερα πάντα ότι θέλει του οι παραπτηρήσεις ήταν για το καλό μου. Κρατώ τα γράμματά του. Λεν ξεχνούσε άλλωστε ποτέ να μου γράψει πατρι-

γραμμικό λαογραφικό έργο¹ αλλά και ο Λάσκαλος, ο «δεμένος ψυχικά και πνευματικά με τη διδασκαλία της επιστήμης του», ο οποίος, εκτός από τη σιβιστή από όλους τους μαθητές του διδακτική και μεταδοτική του ικανότητα, ενδιαφερόμενος και για την περαιτέρω καλλιέργεια των λαογραφικών τους ενδιαφερόντων, για τη ζωντανή, γόνιμη και δραστήρια -και κατ' ουδένα τρόπο παθητική κι αδιάφορη- παρουσία τους στα πανεπιστηματικά έδρανα. Ο «μειλίχιος και προσιτός καθηγητής», που ήθελε αφενός να διδάσκει και να μαθαίνει τους μαθητές του, και αφετέρου να μαθαίνει ο ίδιος από αυτούς και τις ερευνητικές πρωτοβουλίες που τους ανέθετε².

Η συγκρότηση και ο σκοπός του Α.Α.Π.Ι.

Με την ίδρυση και τη λειτουργία της Φιλοσοφικής Σχολής Ιωαννίνων, το 1964, ο καθηγητής Λουκάτος παρότρυνε στα μαθήματα του τους φοιτητές της Σχολής να καταγράφουν εκφράσεις του λαϊκού πολιτισμού των ιδιαίτερων πατριών τους, βασιζόμενοι στην άμεση λαϊκή επαφή, ουσιαστικά σε δικά τους, και των συγχωριανών τους, βιώματα, ακούσματα, πράξεις και καταστάσεις, μέσα στο οικογενειακό, συγγενικό και φιλικό περιβάλλον, στον τοπικά ορισμένο και περιορισμένο χώρο της κοινότητας, όπου είχαν ανατραφεί.

Αυτό σήμαινε για τους φοιτητές-εγκολαπτόμενους νέους επιστήμονες -και εξαικονούθει να σημαίνει, γιατί η προσπάθεια έκτοτε συνεχίστηκε και συνεχίζεται ώς σήμερα- προπάντων άσκηση στην επιτόπια λαογραφική έρευνα:

κές ειχές στην ονομαστική μου γιορτή και να μου συστήνει, μέχρι την τελευταία στιγμή, βιβλία ιταλικά, για τη θυγατέρα μου που μάθαινε τη γλώσσα. ακόμη κι αυτό τον απασχόλουσε στα 90 του... Πολλοί βέβαια θα έχουν ανάλογες αναμνήσεις...

Ένα παράπονο του έχω, ότι, αφότου έπαυσε να πηγαίνει στη Λαογραφική Εταιρεία, με πείσμα αρνιόταν να δεχθεί τις δικές μας επισκέψεις στο σπίτι του... Όταν του παραπονήμουν στο τηλέφωνο γι' αυτό, μου έλεγε «δεν θέλω να με βλέπετε ανήμπορο».

Η τελευταία φορά που μίλησα μάζει του ήταν ανήμερα το Δεκαπενταύγουστο του 2003, λίγο πριν από το τελευταίο του ταξίδι. Δυσκολευόταν να μιλάει πια στο τηλέφωνο, ήθελε πιο πολύ να του γράψουμε κι εγώ δεν υπήρχα πολυγραφότατη γι' αυτόν, δυστυχώς.

Ας είναι ελαφρύ το χώμα που τον σκεπάζει.

1. Βλ. Μηνάς Αλ. Αλεξάνδρης, «Βιογραφικά Δ. Σ. Λουκάτου», στο συλλογικό τόμο Σύνδεσμον, Τιμητικό Αφίέρωμα στον καθηγητή Δημήτριο Σ. Λουκάτο από παλαιούς μαθητές του στη Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων (1964-1969), Ιωάννινα 1988, σ. 14-15 (η εργασία και σε ανάτυπο).

2. Ό.π.

α. πρώτα απ' όλα για την κατανόηση των τρόπων ζωής των πολιτού· φων., της νοοτροπίας τους, των αξιών τους και της συμπεριφοράς τους.

β. για την καταγραφή παραδοσιακών πολιτισμικών-λαογραφικών φαινομένων στις ύστατες στιγμές τους.

γ. για την επισήμανση των αλλαγών, των μετασχηματισμών και των διαφοροποιησεών τους, που και οι ίδιοι οι φοιτητές βίωναν ως μέλη, σχεδόν πάντοτε, των κοινοτήτων που ερευνούσαν.

Ο Λουκάτος συγκέντρωνε με φροντίδα τις φοιτητικές εργασίες κάθε πανεπιστημιακής χρονιάς και τις κατέτασε σε τόμους. 53 στο σύνολό τους. Έτσι έβαλε τα θεμέλια για τη συγχρότηση του Λαογραφικού Αρχείου, το οποίο επίσημα συνιδρύθηκε μαζί με το Λαογραφικό Μουσείο αρκετά αργότερα, το 1977, με σκοπό τη συγκέντρωση, τη διαφύλαξη, τη μελέτη και την έκδοση των φιλολογικού και μουσειακού υλικού του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού³.

Το πρωτογενές λαογραφικό υλικό που οι φοιτητές κατέθεταν χειρόγραφο αποτελούσε -και εξακολούθει να αποτελεί μέχρι σήμερα, θεματολογικά ανανεωμένο και μεθοδολογικά επαναπροσδιορισμένο- φροντιστηριακή ή σεμιναριακή άσκηση (με αξιολόγηση και βαθμολογία στα μαθήματα της Λαογραφίας).

Στο Α.Α.Π.Ι. σήμερα αριθμούνται 144 τόμοι με αδημοσίευτο φιλολογικό και εθνικό λαογραφικό υλικό, καρπός ερευνητικής δουλειάς τεσσάρων δεκαετιών⁴.

3. Το Α.Α.Π.Ι. ιδρύθηκε το 1977, ύστερα από προσπάθειες των καθηγητών που διαδέχθηκαν τον καθηγητή Λουκάτο στην Έδρα της Λαογραφίας, μετά την αποχώρησή του, το 1969: του Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη (που είχε την ανάθεση της Έδρας μέχρι το 1975) και του Μιχάλη Γ. Μερακλή (που διορίστηκε το 1975), οι οποίοι με τον ίδιο ξήλο συνέχισαν τη συγκέντρωση του αρχειακού υλικού καθώς και τον εμπλουτισμό του Λαογραφικού Μουσείου. Το Λαογραφικό Αρχείο και Μουσείο έπιπτε στην Έδρα της Λαογραφίας και από το 1982 μέχρι και σήμερα με το Νόμο 1268/82 υπάγεται στον Τομέα Λαογραφίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Παν/μίου Ιωαννίνων.

4. Εκτός από τους πενήντα τρεις (53) τόμους, οι οποίοι περιλαμβάνουν υλικό της περιόδου 1964-1969, που δίδαξε ο καθηγητής Λουκάτος, οκτώ (8) τόμοι συγκεντρώθηκαν κατά την περίοδο 1970-1975, όταν δίδαξε, με ανάθεση, τη Λαογραφία ο καθηγητής Ν.Μ. Παναγιωτάκης, τριάντα τέσσερεις (34) τόμοι συγκεντρώθηκαν, όταν καθηγητής της Έδρας της Λαογραφίας ήταν ο Μ. Γ. Μερακλής (με τη συνεργασία των τότε βοηθών του Μ. Αλ. Αλεξάνδρης, Β. Ρόκου και Μ. Βρέλλη), πέντε (5) τόμους, της περιόδου 1984-1986, κατέθεσε στο Α.Α.Π.Ι. ο νινος καθηγητής της Λαογραφίας στο Παν/μίο Αθηνών.

Στους σκοπούς του Α.Α.Π.Ι. ήταν και είναι -όπως ήδη προειπώθηκε- η γνωστοποίηση αυτού του υλικού και η περαιτέρω επιστημονική αξιοποίησή του. Έχουν ήδη δημοσιευθεί δύο αυτοτελείς εργασίες και ένα άρθρο, που παρουσιάζουν το περιεχόμενο ενός μέρους του Αρχείου και χρησιμούν ως εργαλεία στη λαογραφική έρευνα⁵, καθώς και τρία άρθρα που σχολιάζουν το πληροφοριακό υλικό χειρογράφων από τη Βόρεια Ελλάδα, τη Ρόδο και την Κέρκυρα⁶, ενώ πολλοί ερευνητές έχουν συμβουλευθεί τα χειρόγραφα και έχουν χρησιμοποιήσει και αναφέρει στις μελέτες τους στοιχεία που αποθησαύρισαν σε αυτά.

Πρέπει να προσθέσω επίσης εδώ ότι, κατά το παν. έτος 1966-67, ο Δημ. Λουκάτος, χωρίς να δεχθεί αμοιβή, δίδαξε τη Λαογραφία και στους Δευτεροείς Σπουδαστές της Ζωσιμαίας Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ιωαννίνων, τους οποίους, παράλληλα προς τα μαθήματά του, επίσης μάγιστρος στην επιτόπια λαογραφική έρευνα, προκειμένου να συμβάλει στην ενίσχυση της ούτως ή άλλως παραδοσιακής σχέσης των δημοδιδασκάλων με τη Λαογραφία. Είχε ως ανταπόκριση θετική μα καλή συγκομιδή από 139 χειρόγραφες συλλογές με πρωτογενές λαογραφικό υλικό -που αφορά κατεξοχήν το λαϊκό πολιτισμό της Ηπείρου-, καταγεγραμμένο με αξιοπρόσεκτη

Μ.Α.λ. Αλεξιάδης, ως λέκτωρ τότε, με αυτοδύναμη διδασκαλία, και, τέλος, η υπογράφουσα το παρόν δημοσίευμα, ως λέκτωρ κατ' αρχάς και ως επίκουρος καθηγήτρια στη συνέχεια, κατέθεσα σαφάντα τέσσερις (44) τόμους, της περιόδου 1984-2001 (με υλικό και περιεχόμενο αποκλειστικά ενδυματολογικό).

5. Μηνάς Α.λ. Αλεξιάδης, *Ηπειρωτικά Χειρόγραφα Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Συλλογή Φοιτητών, 1964-1974*. Σειρά Δημοσιευμάτων Λαογραφικού Μουσείου και Αρχείου, αρ. 2, Ιωάννινα 1980. Επίσης Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Χειρόγραφα Ενδυματολογικής Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Παράτημα της Επιστ. Επετ. της Φιλοκής Σχολής «Δωδώνη», Ιωάννινα 1994*, και ακόμη, Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Η διδασκαλία και η έρευνα της ενδύμασίας στο πλαίσιο του λαϊκού πολιτισμού. Οι εργασίες των φοιτητών στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1992-2001», στο συλλογικό τόμο *Θητεία Τιμητικό Αφιέρωμα στον καθηγητή Μ. Γ. Μερακλής* Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Αθήνα 2002, σ. 183-205.

6. Βλ. Μηνάς Α.λ. Αλεξιάδης, «Ασύνετες αυτοβιογραφικές συνεντεύξεις από τη Σορωνή Ρόδου», *Διαδεκανησιακά Χρονικά*, 10 (1984), σ. 38-53. Μιχάλης Γ. Μερακλής, «Λαογραφικές εργασίες φοιτητών για τη Βόρεια Ελλάδα. Ορισμένα γνωρίσματά τους», *Πρακτικά Ε΄ Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού χώρου*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 149-157, και Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Επανησιακά Χειρόγραφα Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Συλλογή Φοιτητών, 1964-1992. Οι ενδυματολογικές ειδήσεις από την Κέρκυρα», *Διαδότης* 27 (1998), σ. 163-216.

εικασθησίας και σεμνότητα (αφετές ευθιάρχιτες σε κάθε συλλογή). Τα σπουδαστικά χειρόγραφα βιβλιοθετημένα σε τρεις τόμους προσφέρθηκαν από τον καθ. Λουκάτο, το 1997, στη Σχολή Επιστημών Αγωγής της Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, η οποία και συνεχίζει πλέον την επιστημονική και εκπαιδευτική προσφορά της Ζ.Π.Α.⁷

Η θεματολογία των χειρογράφων

Τα θέματα που είλκυσαν το ερευνητικό ενδιαφέρον των νεαρών φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής εντάσσονται στα διο μεγάλα πεδία της Λαογραφίας, όπως τα ορίζει ο Δημήτριος Σ. Λουκάτος, δηλ.

α. Μνημεία του Λόγου (Φιλολογική Λαογραφία) και

β. Κατά Παράδοσιν Πράξεις και Ενέργειες (Εθνική Λαογραφία), με πρώτο μεγάλο Κεφάλαιο τα «Βιοτικά και Καλλιτεχνικά Θέματα της Λαϊκής Ζωής», στα οποία ο Λουκάτος εντάσσει:

1. την Κατοικία,
2. τις Τροφές και τα Ποτά,
3. τα Υφαντά και τα Κεντήματα του σπιτιού,
4. την Ενδυμασία και τα Κοσμήματα,
5. τη Λαϊκή Βιοτεχνία και Τέχνη, και
6. τους Λαϊκούς Βίους και Επαγγέλματα⁸.

Στις συλλογές των φοιτητών το προβάδισμα, στα Φιλολογικά ξητήματα, έχουν τα Δημοτικά Τραγούδια, τα Παραμύθια και οι Παραδόσεις. Στη δεύτερη περίπτωση, της Εθνικής Λαογραφίας, προηγουνται τα Έθιμα των μεγάλων σταθμών του κύκλου της ζωής και αυτά των μεγάλων χριστιανικών εορτών, είτε ως έκφραση λατρείας είτε ως τρόποι εκτόνωσης και ψυχαγωγίας⁹.

7. Βλ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Χειρόγραφα Λαογραφίας από Σπουδαστές της Ζ.Π.Α (1966-67). Αρχείο καθηγητή Δημητρίου Σ. Λουκάτου*, Ιωάννινα 1999.

8. Και ακόμη: την Κοινωνική Παραδοσιακή Ζωή, τους Τρεις Σταθμούς της Ανθρώπινης Ζωής, τις Φυσικές και Μεταφυσικές Αναζητήσεις και τα Λατρευτικά Βιώματα. Κατάταξη της λαογραφικής ίλης βλ. στον Δημήτριο Σ. Λουκάτο, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*. Έκδοση Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα 1985, σ. 11-14 (Περιεχόμενα) κ.ε.

9. Παρατηρώ εδώ ότι στις συλλογές των σπουδαστών της Ζ.Π.Α. υπάρχει επίσης και ένας μεγάλος αριθμός χειρογράφων που καταγράφονται φυσικές και μεταφυσικές αναζητήσεις (μαντική), τα οποία υπερτερούν μάλιστα των χειρογράφων με καταγραφές εθίμων (39 πρόσ 31).

Οι σύλλογίς με θέμα την καταγραφή όψεων του Υλικού Βίου και Πολιτισμού είναι εξαιρετικά ολιγάριθμες.

Στο Λ.Α.Π.Ι. επειπλέον 93 φοιτητικά χειρόγραφα, από τα οποία μόνον τα 41 έχουν αμιγώς τέτοιο χαρακτήρα. Το ζητούμενο Υλικού Βίου και Πολιτισμού των υπόλοιπων εντάσσεται σε γενικές σύλλογές, που περιλαμβάνουν και άλλες λαογραφικές μαρτυρίες, «φιλολογικές» ή «εθνικές» (μάλιστα πολλά θέματα διατροφής εμπεριέχονται στις αναφορές σε εθνικές πράξεις των μεγάλων εορτών)¹⁰.

Θα λέγαμε πως πρόκειται για κάτι αναμενόμενο. Η λαογραφική βιβλιογραφία δείχνει ότι τα ενδιαφέροντα του ακαδημαϊκού κόσμου της Ελληνικής Λαογραφίας για τα «έργα των χεριών» μόλις στη δεκαετία του 1960 άρχιζαν σιγά-σιγά να θερμαίνονται (την πρώτη διδακτορική διατριβή με «υλικό» θέμα, της Άλκης Κυριακίδη-Νέστορος, «Τα Υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης» [έκδοση Ε.Ο.Ε.Χ.], την έχουμε στα 1965), μολονότι από τη δεκαετία του 1920, ως εξαίρεση, ο καθηγητής Γ.Α. Μέγας, είχε ήδη ανοίξει το δρόμο για τη μελέτη της ελληνικής κατοικίας¹¹, και εξωπανεπιστηματικοί λαογράφοι, όπως η Αγγελική Χατζημιχάλη και ο Δημήτριος Λουκόπουλος, είχαν ήδη καταθέσει -την ίδια δεκαετία και στο εξής- υποδειγματικό, πλούσιο εθνογραφικό έργο¹².

Ούτως ή άλλως, και διεθνώς, η επιστήμη της Λαογραφίας, δίνοντας προτεραιότητα στη μελέτη των συντηρητικών και αμετάβλητων λαϊκών

10. Όσουν αφορά τα απονδαστικά χειρόγραφα της Ζ.Π.Α., εδώ έχουμε «υλικές» πληροφορίες σε 11 μόνον (σε σύνολο 139) σύλλογές και από αυτές αμιγώς «υλικό» θέμα έχουν οι 3, ενώ οι υπόλοιπες είναι και εδώ συνδυαστικές.

11. Ήδη το 1922, ο Γ.Α. Μέγας μελετά τις Θρακικές οικήσεις. Η εργασία του πρωτοδημοσιεύθηκε αρκετά αργότερα με τον τίτλο «Θρακικαί οικήσεις. Συμβολή εις την έρευναν της βορειοελληνικής αγροτικής οικίας», στην *Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου*, 1 (1939), σ. 5-49, και επαναδημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Λαογραφία*, στον Αφεροματικόν προς αυτόν Τόμο αρ. 26 (1968-1969), σ. 15-59, όπου συγκεντρώθηκαν και άλλες μεταγενέστερες εργασίες του ίδιου με θέματα που αφορούν τη λαϊκή κατοικία και αρχιτεκτονική.

12. Βλ. το πρώτο έργο της Αγγελικής Χατζημιχάλη, *Ελληνική λαϊκή τέχνη. Σκύρος*, Αθήναι 1925 και επίσης του Δημήτριου Λουκόπουλου, *Αιτωλικαί οικήσεις. σκεύη και τροφαι*, Αθήναι 1925. Για την έρευνα του υλικού βίου και πολιτισμού στην Ελλάδα βλ. Στέλιος Παπαδόπουλος, «Ανασκόπηση της μεθόδου έρευνας του 'υλικού βίου'», στο βιβλίο του ίδιου, *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο (1900-1975)* κατά τις προφορικές μαρτυρίες των χαλκούργων. Συμβολή στην εθνογραφική τεχνολογία. Εκδ. Π.Α.Ι., Ναύπλιο 1982, καθώς και Μ. Γ. Μερσαλής, «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού: Μια όχι άσκοπη αναδρομή», στο βιβλίο του ίδιου, *Θέματα Λαογραφίας*, Εκδ. Καστανιώτη 1999, σ. 75-89.

εθίμων και εκδηλώσεων, των δημοτικών τραγουδιών, των λαϊκών λαριδών κ.λπ., μάλλον όφειλα έστρε ψε τα ενδιαφέροντα της ποτην εργανών και τη μελέτη υλικών ζητημάτων, της κατοικίας, της διατροφής, της ενδυμασίας, των μεγάλων δηλαδή, εμμετάβολων και ενεπηρέαστων από τη φύση τους, πεδίων του υλικού βίου και πολιτισμού, εξαρτημένων, και ταυτόχρονα άρμορτα δεμένων με παράγοντες όπως το φυσικό περιβάλλον, οι οικονομικές δραστηριότητες, οι εθνικές και τοπικές παραδόσεις και ιδιαιτερότητες, το φύλο των ανθρώπων, η οικογενειακή τους κατάσταση, οι κοινωνικές διακρίσεις -και οι ταξικές-, οι θρησκευτικές πίστεις, δοξασίες και τελετές, οι δεσμοί με την τέχνη, οι παραδοσιακοί ή μοντέρνοι αστικοί τρόποι ζινής κ.ά.¹³

Ο καθηγητής Λουκάτος συνέβαλε¹⁴ προς τη νέα εθνογραφική κατεύ-

13. B. S. Tokarev, «Methods of Ethnographic Research into Material Culture», στου Yu. Brobley, *Soviet Ethnology and Anthropology Today (Studies in Anthropology. Ser. No 1)*, Paris 1974, σ. 175-194. Επίσης Fernand Braudel, *Υλικός Πολιτισμός. Οικονομία και καπιταλισμός (15ος-18ος αιώνας)*, Μτφρ. Αικ. Ασθραχά, Εκδ. Μαρφοτικον Ιδρύματος Αγροτικής Τραπέζης, Αθήνα 1995 (Πρώτη έκδοση στα γαλλικά, εκδ. Librairie Armand Colin, Paris 1979).

14. Ένα κοίταγμα στη θεματολογία του συγγραφικού του έργου πραγματικά μας δελχνει ότι, μολονότι η Φιλολογική Λαογραφία τον είχε κερδίσει, δεν αδιαφρόρησε διόλου για τον Υλικό Βίο και Πολιτισμό, τη γνώση και τη διάσωση του, και ότι μάλιστα πολλά από τα σχετικά του δημοσιεύματα, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1940, αφορούσαν εξαιρετικά «μοντέρνα» και «προχωρημένα», για την εποχή τους «υλικά» ζητήματα, για τα οποία μάλιστα πρότεινε και συγκεκριμένη δράση, όπως π.χ. την ίδρυση υπαίθριων λαογραφικών μουσείων, τη διάσωση της «αρχαιολογίας» της σύγχρονης ζωής, τη μουσειακή επιμόρφωση στα σχολεία. Χαιρετούσε επίσης με επιστημονική ευχαριστηση και σχολιάζε θετικά εργασίες νεώτερων σπουδέλων του συναρτέος προς τον υλικό βίο και τις τέχνες των χεριών. Παραθέτω τα περισσότερα από αυτά τα δημοσιεύματα με τη χρονική σειρά που παρουσιάστηκαν:

«Sur la possibilité de créer un Village-Musée en Grèce», Consell International des Musées I.C.O.M., Paris 1948, σ. 70.

«Εικόνες του πραματευτή από τη λαϊκή μας ποίηση και τις παροιμίες». Σινεταιριστής, 59 και 60-61 (1951), σ. 85-86 και 109-111.

«Οι έννοιες της αγοράς, της πώλησης και της πληρωμής στις νεοελληνικές παρομίες». Σινεταιριστής, 65 (1952), ανάτυπο, σ. 1-12.

«Τι είναι τα υπαίθρια μουσεία. Το σοιηδικό πρότυπο του Skansen. Τι μπορεί να γίνη για τον θρακικό πολιτισμό». Αρχείον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσολογικού Θεσσαλονίκης, 17 (1952), σ. 374-377.

«Ελληνικά εθνογραφικά αντικείμενα στο Musée de l' Homme του Παρισού».

- Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier (Collection de l' Institut Français d' Athènes.*
αρ. 93, τόμ. Β'. Αθήνα 1952, σ. 27-42.
- «Τα Χριστόφορα», Ζητήσ. 1:2 (1955), σ. 6 και 16.
 - «Κίτσου Μακρή. Συλλογή λαϊκής τέχνης Ηπέλιου (έκθεση)», [βιβλιοκρισία]. Νέα Εστία. 54:670 (1955), σ. 768-769.
 - «Λαϊκές επιγραφές στην ελληνική κεραμεική». Ζητήσ. 16 (1957), σ. 15 και 21.
 - «Να οργανωθή και η αρχαιολογία της σύγχρονης ζωής μας. Ν' αρχίσῃ η συλλογή και φιλοξένη του υλικού που χάνεται», εφ. Το Βήμα, 10 και 12 Νοεμβρίου 1957, σ. 3 και 3.
 - «Ο ελληνικός δοκανύλος», εφ. Το Βήμα, 13.9.1959, σ. 5.
 - «Υπαίθρια λαογραφικά Μοισεία». Διάλεξη. 1 (1960), σ. 28-35.
 - «Οι αντιλήψεις του ελληνικού λαού για την εργασία και τα αντίστοιχα έθιμα». Στονδαί, 11 (1960-61), σ. 83-98.
 - «Τα μαντηλώματα ή ο στυλός της στέγης». Ηώς. 44 (1961), σ. 35-37, όπου παρουσιάζεται το έθιμο του χαρίσματος μαντηλιών στους ουκοδόμους, νίστερα από το στήματο του σταυρού στη σκεπή.
 - Συνέντευξη για τη Λαϊκή Τέχνη. Ελληνικά Θέματα, Φεβρουαρίος 1962, σ. 24-27.
 - *Λαογραφία-Εθνογραφία*. (Εναρκτήριος Πανεπιστημιακός Λόγος). Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1968, σελ. 17.
 - «Σύγχρονα γλωσσολαογραφικά: Τιτλωνυμίες εργαστηρίων και μαγαζιών στην Ελλάδα». Ονόματα, 4 (1972), 3-7.
 - *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία* (Ιωάννινα-Θεσαλονίκη 1966, επίσης Εκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1977 και γ' έκδοση 1985, σ. 163-178 [όπου σχολιάζεται και δίνεται σχεδιαγράμματα για την προσέγγιση και παρουσίαση υλικών μορφών του λαϊκού βίου και πολιτισμού].
 - «Τα χρώματα στην ελληνική λαογραφία». Φύσις και Ζωή, 8: 31 (1978), σ. 18-19.
 - «Λαϊκά επαγγέλματα στα Επτάνησα στις αρχές του αιώνα μας». Κερκυραϊκά Χρονικά, 27 (1982), σ. 19-27.
 - «Εκπαιδευτική εκδήλωση στο Αργοστόλι για τις μορφωτικές επαφές Μουσείων και Σχολείων». Κεφαλληναϊκά Χρονικά, 4 (1982), σ. 351-352.
 - «Η σημασία της μανειακής επιμάρρωσης στα σχολεία μας». Κεφαλονιά και Ιθάκη, (Πειραιάς), 1 (1983), σ. 40-41.
 - «Σπύρου Κοκκίνη. Τα Μουσεία της Ελλάδος. Οδηγός, ιστορία, θησαυροί, βιβλιογραφία. (Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1979)». Λαογραφία, 31 (1978), σ. 348-349.
 - «Κίτσου Μακρή, Χιονιάδης ζωγράφοι. 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1981». [βιβλιοκρισία]. Λαογραφία, 32 (1982), σ. 532-535.
 - «Στεφ. Δ. Ήμελλον - Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη. Παραδοσιακός υλικός βίος του ελληνικού λαού (Ερωτηματολόγιο). Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελλ. Λαογραφίας, εφ. 17. Αθήνα 1983». [βιβλιοκρισία]. Λαογραφία, 33 (1985), σ. 554-558.
 - «Βασ. Δ. Κυριαζέποιλου, Ελληνικά παραδοσιακά κεραμικά. έκδ. ΕΟΜΜΕΧ, Αθήνα 1984». [βιβλιοκρισία]. Νέα Εστία, 118: 1398 (1985), σ. 1310-1313 κ.ά.

θυντηση της Λαογραφίας, και με τα δημιουργήματά του και με το διδακτικό¹⁵ και με το διασωτικό¹⁶ έργο του.

Τα θέματα Υλικού Βίου και Πολιτισμού στα χρά

Ο λαογράφος δεν θα πρέπει να ενδιαφέρεται μόνο για τα υλικά πράγματα καθεαντά, αλλά και για τη σχέση τους με τους ανθρώπους. Οφείλει αφενός να γνωρίζει οπωδήποτε πώς να περιγράψει με πληρότητα και σαφήνεια την τεχνολογία της παραγωγής τους, την τυπολογία και τη μορφολογία τους, και αφετέρου να μην απομακρύνεται από την ουσιαστική του επιδιώξη, δηλ. την έρευνα, την κατανόηση και την ερμηνεία της κοινωνικής τους χρήσης και παρονόμιας, κι ακόμη της σχέσης των ανθρώπων με αυτά και των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στους ανθρώπους με σημείο αναφοράς αυτά¹⁷.

Κατοικία

Η κατοικία του ανθρώπου εκπληρώνει τη βασική λειτουργία της προστασίας του από το εξωτερικό περιβάλλον, είναι η «φωλιά» του, όπως ακριβώς των ζώων και των πουλιών, είναι ο μικροχώρος, όπου έμαθε και οργάνωσε τη ζωή του πρακτικά, αλλά και ο χώρος που αντικαθρέφτισε και την κοινωνική του ζωή και τη σχέση του με τους άλλους (με μια πλειάδα τρόπων και εθίμων, δοξασιών και δεισιδαιμονιών που αναπτύχθηκαν εντός της). Η κατοικία είναι έργο των ανθρώπινων χεριών, και η κατασκευή της προϋποθέτει γνώση τεχνικής ή λειτουργίας της αφετέρου προ-ύποθέτει καθιερωμένες αξίες και συμπεριφορές¹⁸.

15. Όπως φαίνεται άλλωστε και στην παρούσα εργασία.

16. Η συγκρότηση της συλλογής του Λαογραφικού Μουσείου του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων οφείλεται στην πρωτοβουλία του καθηγητή Λουκάτου, ο οποίος προέτρεψε τους φοιτητές του να συγκεντρώνουν λαογραφικά αντικείμενα από τις περιοχές τους. Βλ. Φοργγελή Ντάστη. Κατάλογος των αντικειμένων του Λαογραφικού Μουσείου. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή. Έδρα Λαογραφίας. Δημοσιεύματα Λαογραφικού Μουσείου και Αρχείου, αρ. 4. Γιαννίνα 1981.

17. A. Leroi-Gourhan, *Evolution et Technique. 1. L'Homme et la matière*. Έκδ. Albin Michel, Paris 1971.

18. Για την εθνογραφική προσέγγιση της κατοικίας βλ. S. Tokarev, «Methods of Ethnographic Research...», ό.π., σ. 186-194. Για μια λαογραφική προσέγγιση της κατοικίας βλ. Στεφ. Δ. Ήμελλον και Αικατ. Πολυμέρου-Καμπλάκη. Παραδοσιακός υλικός βίος του ελ-

Για τον Λουκάτο η κατοικία αποτελεί το «օρμητήριο» αλλά και το «ιερό καταφύγιο» του πρώτου κοινωνικού πυρήνα που είναι η οικογένεια¹⁹.

Οι φοιτητές στις εργασίες τους προσεγγίζουν και μελετούν την κατοικία, το «λαϊκό σπίτι», κατά τις υποδείξεις του δασκάλου τους, δηλαδή «τα πλαίσια του περιβάλλοντος και του συνόλου των άλλων σπιτιών»²⁰. Κατά τον Λουκάτο «ιπάχει 'κοινωνία σπιτιών', όπως υπάρχει και η κοινωνία των ανθρώπων και ο μελετητής Λαογράφος, πριν προχωρήσει στην περιγραφή των κατοικιών και της ζωής ενός χωριού, πρέπει να δώσει τη σινολική μορφή και τα οικιστικά χαρακτηριστικά του χωριού»²¹, πρέπει να προτιμήσει δηλαδή η οικιστική μελέτη της κοινότητας και του σινολικισμού, και μετά να ακολουθήσει η λεπτομερής οικιστική μελέτη του σπιτιού»²².

Οι περιοχές που έγινε η επιτόπια έρευνα των φοιτητών είναι:

Η Ανατολική Θράκη (χρόνο 84),²³ το χωριό Σεβαστή του ν. Πιερίας (χρόνο 7) και η Καρπερή του ν. Σερρών (χρόνο 92) στη Μακεδονία· η πόλη των Ιωαννίνων (χρόνο 35), το Κατέσοβο (χρόνο 15, όπου και μια καλή καταγραφή των οικιών και των οικογενειών που τις κατοικούσαν), η Καστανέα Κο-

ληνικού λαού (Ερωτηματολόγιο). Ακαδημία Αθηνών. Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, αριθμ. 17, Αθήνα 1983, σ. 1-20.

19. Βλ. Λουκάτος, Εισαγωγή..., δ.π., σ. 163.

20. Ο.π., σ. 163.

21. Ο.π., σ. 163.

22. Παραθέτω εδώ ως παράδειγμα τον Πίνακα Περιεχομένων του χρου που προέρχεται από το χωριό Ηλατάνια Διαδώνης του ν. Ιωαννίνων (χρόνο 38):

«1. Εισαγωγή.

Κεφάλαιον Α'. 2. Γενική τοποθετηση του χωριού. 3. Όρια, ιλίμα, έδαφος. 4. Νερά, νετρική βρύση του χωριού. 5. Ασχολίες-καλλιέργειες. 6. Γεωργία-τρόπος και μέσα καλλιέργειας. 7. Σπορά-βοτάνια. 8. Θρησμα-αλάνια. 9. Κτηνοτροφία. 10. Κατασκευή τυριού-γιαούρτης-γαλατούριού. 11. Καλύβες-στρούγγες-Παραγωγή.

Κεφάλαιον Β'. 12. Εσωτερική διάταξη του χωριού. 13. Ονομασία μαχαλάδων. 14. Σχέδιο σπιτιών-κεντρικά κτίρια. 15. Εκκλησία. 16. Περιγραφή σχολείου. 17. Κεντρική πλατεία. 18. Πανηγύρι του χωριού. 19. Έθιμα και περιγραφή πανηγυριού. 20. Ιστορικά του χωριού-ονομασία. 21. Κτίσμα. 22. Περιπλέτειες. 23. Ονομασία του χωριού.

Κεφάλαιον Γ'. 24. Περιγραφή σπιτιού. 25. Εξωτερική μορφή σπιτιού. 26. Κυρία όψις οικίας. 27. Ορίζοντα τομή οικίας. 28. Εσωτερική διάρρεος. 29. Κονζίνα. 30. Κτίσματα στην αιλή. 31. Χάρτης Ηπείρου, εις δύν εμφανίνονται τα Τσερίτσανα. 32. Διάγραμμα του χωριού. 33. Φωτογραφίες. 34. Ευρετήριο».

* Στα χειρόγραφα δόθηκαν αύξοντες αριθμοί για την ευχερέστερη χρήση τους από τους αναγνώστες της παροίκιας εργασίας.

νίτσης (χρόνο 13), οι Μούζακαιοί (χρόνο 16) και τα Ηλατάνια (Τσερίτσανη) (χρόνο 38) Ιωαννίνων, το Νεοχώρι Θεοφροτίνης (χρόνο 11) και το Προδόμιον Ηλαριανής (χρόνο 8) στην Ηπείρο· το Στεφανόβονο Ελασσόνας (χρόνο 9), οι Γόννοι Λαρίσης (χρόνο 10), τα Μεγάλα Καλίβια Τρικάλων (χρόνο 25) και τα χωριά του Ηπλίου (χρόνο 60) στη Θεσσαλία· το Καταφράχι Ηλείας (χρόνο 39) στην Πελοπόννησο· η πόλη της Κέρκυρας (χρόνο 63) στα Επτάνησα· το Λασίθι (χρόνο 65) στην Κρήτη.

Έχουμε επίσης μία καλή παρουσίαση της τέχνης της οικοδομίας στα Τζουμέρκα της Ηπείρου (χρόνο 12), της κατασκευής της στέγης στη Σαμοθράκη (χρόνο 80), γεφυριών στα Ζαγοροχώρια (χρόνο 58), και ακόμη καταγραφές λαϊκών επίπλων στα Ιωάννινα (χρόνο 26), την Καστανέα Κονίτσης (χρόνο 13) και το Καταφράχι Ηλείας (χρόνο 39), και οικιακών σκεικίν στα Τσέρια Ταύγετου (χρόνο 68) και τη Λευκάδα (χρόνο 90).

Τροφές και Ποτά

Η τροφή και η πόση δεν εξυπηρετούν μόνο βιολογικές ανάγκες. Με ποικίλους τρόπους, συνδετικούς ή και διαχωριστικούς, μεσολαβούν στις κοινωνικές επαιφές των ανθρώπων. Και ενώ, αφενός, ενδυναμώνουν και συσφίγγουν τις οικογενειακές, τις φυλικές και τις επαγγελματικές σχέσεις, αφετέρου, συχνά, για λόγους θρησκευτικούς, εθνικούς, κ.ά., με απαγορεύσεις και περιορισμούς, μόνιμους ή προσωρινούς, αποβλέποντα στο διαχωρισμό και την αντιπαράθεση μεταξύ των ατόμων ή και ολόκληρων κοινωνικών ομάδων ή και λαών. Τον ερευνητή δεν τον ενδιαφέρουν μόνο οι τρόποι παρασκευής των φαγητών και των ποτών (δηλ. οι συνταγές τους), αλλά και η άλλη, ισχυρή επίσης, κοινωνική τους λειτουργία, δηλ. αυτό που συμβολίζουν, ή εκφράζουν, εκτός από την υλική τους υπόσταση²³.

23. Βλ. και Tokarev, δ.π., σ. 178-181. Για μια πρώτη προσέγγιση του θέματος στην ελληνική βιβλιογραφία βλ. τις αναφορές του Λουκάτου, Εισαγωγή..., δ.π., σ. 170, και 311, και ακόμη Στεφ. Δ. Ημέλλος και Αικατ. Πολυμέρου-Καρμπλάκη. Παραδοσιακός υλικός βίος..., δ.π., σ. 50-73. Βλ. ακόμη στην ξένη βιβλιογραφία A. Fenton και E. Kisban (επιμ.), *Food in Change. Eating Habits from the Middle Ages to the Present Day*, Εκδ. John Donald Publishers και National Museums of Scotland, 1986, Paul Fieldhouse, *Food and Nutrition. Customs and Culture*, Εκδ. Croom and Culture, 1986, Jack Goody, *Cooking, Cuisine and Class. A Study in Comparative Sociology*, Εκδ. Cambridge University Press, 1982, Barbara Harris-White και Sir Raymond Hoffenberg (επιμ.), *Food. Multidisciplinary Perspectives*, Εκδ. Blackwell 1994.

Για τον Λουκάτο η διατροφή (της οποίας την ανθρωπολογική προσέγγιση διεβλήνει ήδη στη δεκαετία του 1960)²⁴ σχετίζεται άμεσα με την οικογενειακή ζωή και τις ανάγκες της. Κατά τις παρανέσεις του, ο ερευνητής λαογράφος οφείλει, παράλληλα προς την κοινωνιολογική και ιγεινομική εξέταση των όρων διατροφής μιας οικογένειας, να ενδιαφερθεί για τους παραδοσιακούς τρόπους εκλογής και ετοιμασίας των φαγητών, για τη λαϊκή προσαρμογή στα προϊόντα του τόπου, στο κλίμα και τις ανάγκες, για τις απλές επινοήσεις στη μαγειρική, τη ζαχαροπλαστική και την ποτοπούμα του σπιτιού, και ακόμη για τις δοξασίες και τα έθιμα γύρω από κάθε τροφή, ιδιαίτερα τις ημέρες της νηστείας και των μεγάλων χριστιανικών εορτών, με σκοπό όχι μόνο τη γνώση της μαγειρικής του ελληνικού λαού, αλλά και την αξιοποίησή της προς όφελος της σύγχρονης διατητικής.

Οι μαρτυρίες στα χφα των φοιτητών είναι περιγραφικές, με λιγοστές ή καθόλου περαιτέρω παρατηρήσεις, εκτός από τη μαρτυρία του χειρογράφου που μας πληροφορεί για το εθιμικό «τηγάνισμα του μπακαλιάρου», που, το 1965, συνεχίζοταν ακόμη την Καθαρά Δευτέρα στη συνοικία Σιαράβα, «στη συμβολή των οδών Λημάρχου Γ. Ιωαννίδου και Ζαλοκώστα» στα Γιάννενα (χφο 30)²⁵.

24. Βλ. Λουκάτος, *Εισαγωγή...* (1985), ό.λ., σ. 169.

25. Λιαβάζουμε: «...συνεχίζεται το έθιμο του τηγανίσματος του μπακαλιάρου, που αρχίζει στις 9 το πρωί και τελειώνει στις 2 το μεσημέρι. Ήδην σε δύο πέτρες τοποθετείται το τηγάνι με το βακαλάο. Από τη φωτιά της Απόκριας, που καιεί δίπλα, προμηθεύονται τα κάρβονια, για να τον ετοιμάσσουν.

Κάθε νέα παρέα που προστίθεται στον τις διασκεδάζοντας παίρνει το 'μεζέ' της: ένα κορμάτι βακαλάο και ένα ποτήρι κρασί. Όσοι θέλουν, μπαίνουν στο χορό που συνεχίζεται γύρω από τη φωτιά της Απόκριας. Τα τραγούδια που συνήθως τραγουδούν είναι τα εξής: 'Στης μαντζουράνας τον ανθό', 'Το τουρκόπουλο' και 'Της Ζερβαπούλας'. | Εδώ ο φοιτητής δηλώνει ότι έχει καταθέσει τα τραγούδια μαγνητορουμημένα στο Αρχείο της Φιλοσοφικής Σχολής|.

Για όλα τα αναγκαία (κρασί, βακαλάο κ.τ.λ.) φροντίζει ο μπαρμπα-Χαρίσης, ένας γέρος 75 χρονών, που κατάγεται από τα Γιάννενα, με δικά του έξοδα. 'Όπως ο ίδιος μάς είπε, ανέλαβε την υποχρέωση αυτή με τη θέλησή του πριν από 10 περίπου χρόνια από ένα άλλο γέρο, που και εκείνος με τη σειρά του είχε διαδεχθεί κάποιο προηγούμενο.

Το έθιμο έχει την αρχή του στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Προτιμούν το βακαλάο, γιατί τονάνε τους κυριαρχούντας από το αποκριάτικο γλέντι. Πιθανόν όμως η προτίμηση αυτή να έχει σχέση και με τη νηστεία της Σαρκικοστής. Όπως είναι γνωστό, κατά τη διάρ-

Μαθαίνονται, πάντως, άγνωστες μιας στοιχείων πολλούς ή και «ξιαρμένες», τοπικές διατροφικές συνήθειες και τρόπους παρασκευής φαγητών, όπως για παράδειγμα το «λορδός» και τα «χαμψίς» ή «χαμψά» των κατοίκων της Ορτού στη Μ. Ασία (χφο 72)²⁶, όπως τα καθημερινά (πολλά από αυτά ντροπάσιμα) «ματιρμπιλόνια», η πρόσχειρη «ζεματούρα», το «χριμποκούρι», κι ακόμη τα «ντερλούσια», τα «χουμίδια», το «λεζανόφαρο» ή «πλαστό», το «χουμάρι», η «ματζίνα» ή «κατσιμάρι», το «τηγανιστό», και πολλά άλλα φαγητά (και γλυκά) από τα χωριά Άνω Καλεντίνη και Δημαριό Άρτης (χφο 69)²⁷, ενώ η πλειονότητα των πληροφοριών αναφέρεται σε γιορτινά φαγητά, όπως το «κιοσκέλι» της Σμύρνης (χφο 61)²⁸, και, κυρία της, επιφέπεται από την εκκλησία η κατανάλωση φαγιδών.

Το ίδιο έθιμο το τηρούσαν παλαιότερη και οι άλλες γειτονίες των Ιωαννίνων. Τόρα σωζεται μόνι στη Σιαράβα και κάποια στη Δεξιανή (πιο κάτω από το Θέατρο της Επαρχίας Ηπειρωτικών Μελιτών).

26. Το πορς: «...το κατ' εξοχήν αγαπημένο φαγητό των...Ένα παράξενο μήγα κρέατος βοδινού με παντζάρια, πατάτες, ντομάτες, σέλινο, μαϊδανό, αλάτι, πιπέρι, ξιδί, χρεμπιδια και νερό...Βάζουν να βράση μέσα στην καταφόλα το βούτυρο με τα χρεμπιδά, βάζουν έπειτα τα άλλα χορταρικά, ρίχνουν το ζυμή του κρέατος και το κρέας το κόβουν σε μικρά κομμάτια».

Τα χαμψία (τα ψάρια, οι γάβροι): α. Τηγανιτά: «Τα βάζουμε στο τηγάνι και τα τηγανίζουμε. Οταν τηγανισθούν, ρίχνουμε δύο μάτια αγγά. Τα ανακατεύονται καλά και τα αφήνουμε να τηγανισθούν για λίγο. Κατόπιν ρίχνουμε αλάτι και πιπέρι και τα σερβίρουμε. β. Βραστά: «Αφού τα καθαρίσουμε, τα βάζουμε στην καταφόλα με νερό να βράσουν. Ρίχνουμε μέσα κρεμμύδια ξερά, αφούν τα κόβουμε σε μικρά κομματάκια, κόβουμε μαϊντανό, ρίχνουμε επίσης αλάτι και πιπέρι και τ' αφήνουμε να βράσουν. Κατόπιν τα κατεβάζουμε».

27. Άλλων εδώ επιλεκτικά δύο παραδείγματα:
Τα ντερλούσια: «Παίρνουμε ταυτονίδια τριφέρά που δεν τοιμούνε (άσπα ταυτονίδια). Τα κόβουμε ψιλά-ψιλά, τα βρασάμε μισή ώρα, όταν πλησιάζει να βράσουν, ρίχνουμε μια κούπα αλεύρι καλαμποκίου, το αλατίζουμε και βράζουμε μαζί. Βάζουμε ύστερα στο τηγάνι λάδι, χρεμπιδά και πιπέρι και μ' αντό ζεματούρη με τα τουτονίδια. Γίνεται έτοι μια συντησίουμη».

Το χουμάρι: «Γίνεται την άνοιξη συνήθως. Βάζουμε χλωρό τυρί στο τηγάνι, ρίχνουμε λίγο αλάτι κι όταν αρχίση να λιώνει, βάζουμε λίγο αλεύρι καλαμποκίου ψιλό κι ανακατεύομε. Το τυρί έτοι μπάζει το βούτυρο (τόσο αγγείναι) και τηγανίζεται έτοι δύο. Γίνεται πολύ νόστιμο».

28. Το κιοσκέλι ήταν «...φαγητό πολυτέλεο και γινόταν μόνο σε γιορτές και πανηγύρια των χωριών ή σε γάμους. Κρέας προβάτου ή κατσικιού, συνήθως το βάζουν να βράση παρά πολύ μαζί με αιτάρι κομμένο, πολλές ωρες, για να λιώσῃ το κρέας και το αιτάρι...το καλύτερο φαγητό των Σμύρνην, που πριν λίγα χρόνια [πριν το 1965], το έκαναν στη νέα τους πατρίδα».

ρίμος, σε φαγητά χωριστούγεννατικά και πρωτοχρονιάτικα, όπως το επίσης ομηρινάικο «μαντί»²⁹ και η «τρυνόπιττα» (χρό 61)³⁰, το χωρινό φαγητό της «γουρουνοχαράς» στη Σαμοθράκη (χρό 80)³¹, και τα χωρινά της Κρήτης (οι «αφαλίτες», τα «πατάκια», τα «τουλαδιά», τα «σιγύλτρια», οι «τσιγαρίδες», κ.ά.) (χρό 77)³², καθώς και το πασχαλινό «σαβόρο» στα Τριζό-

29. Το μαντί: «Αναλόγως την ποικιλήτα πονθέλουμα τι φυτεύομε. παραγονταὶ χορταὶ νόχιμα, τον οποῖο τοι γειτνίζουμε. Λιγα κρεμμιθόδαια ψιλοκαμψάνα, ανάλογον ψιλὲ, μεταχρινά πιπερί· αλατί· γενι· ματαχριφή, αποτελούν τη γέμιση γρυποῦ. Αναγροντιμικόν ψιλὸν /αλείφη· νερό· βιοτινόριζαι τοκόφοινα σε μικρά πιτταρινά καρφιτσαταί. Σε καθὲ ενταπτονταί τά τα καρφιτσάκια βάζουμε λιγῆ γέμιση και τα διπλώνοντα μανιφίδος οι τριγυνικοί σχηματαὶ ή ενινούμε τις τέσσερις γονινές πλάνοι από τη γέμιση». Υπάρχει τοποτετογμός τα μαντί σε βοντιφρόμενό ταφή. Τα σκελαζούμε με ένα λεπτό φύλλο, για να μην ξεράθουν οι ματες και τα φυλωτά τους. Οταν τα βγαλούμε από το φούρνο, όπως είναι ζεστά, τα περιχίνοντα με ζουμερό από κρέας, που είναι και το καλλιτέρο μπορόνι ομας να τα παρεχθούμε και με ζουμερό από κόκκινα κόπτας, αργονινού μόδουν. Τα σκελαζούμε αφέως, για να μαλακώσουν και μετά από λίγο είναι έτοιμα για σερβίρισμα».

30. Η τρυνόπιττα: «Βάζουμε το ψιλὲ μαζί με λίγο γάλα νιββάνουν. Τότε ρίχνουμε ανθότυρο και ζερό δινόδιο αφού τα τρίγυρομε. Στρώνουμε στο ταφή 1-2 φύλλα, πάνω στα οποία βάζουμε μία στρώση γόμιο γέμιση· ανθότυρο, ψιλὲ, γάλα, δινόδιο και πάλι τα σκεπάζουμε με διο-τριγά φύλλα. Το φοντωτάμε για λίγο και μετά το κόβουμε σε κομμάτια.. Υπάρχει και ένας δευτέρος τρόπος: Βράζουμε το ψιλὲ με το γάλα και ρίχνουμε το ανθότυρο με ζάχαρι, κανέλλα και 2-3 ανγά. Αφού στρώσουμε την γέμιση αυτή ανάμεσα σε φύλλα και τα βάλουμε στο φούρνο, περιχίνοντας την πίττα με μέλι, όταν ακόμη είναι ζεστή».

31. «Την ημέρα αυτή μαζεύεται δύο το χωριό σε μια δερματιά και στο μέρος αυτό συγκεντρώνονται τα γουρούνια τους, όσα έχουν, και τα σφάζονται. Όλη η δερματιά αντιλαλεί από τις φωνές των ζώων. Κατόπιν χορεύονταν και τραγουδούν, ενώ ετοιμάζεται το φαγητό. Εκείνη την ημέρα το τραπέζι είναι καινό. Μεγάλη χαρά μάλιστα κάνοντας το μέξι από φητή χοιρινή φέτα. Δηλ., κόβονταν κονιόδια από τα ζώα που σφάζουν και τα συνθίζουν σε μικρές καλαμένιες σούβλιτσες και τα ψήνουν σε φωτιές από ξερόκλαδα.

Το κέφι και η αγνή χαρά είναι διάχυτα».

32. Παραδέσιο αποστάσματα ενδεικτικά:

Η τουλαδιά: «Βράζουν το κεφάλι με τ' αιτιά, τα πόδια, και τα βάζουν μέσα σε πήλινα τσικάλια. Εκεί ρίχνουν πιπέρι, κίμινο και το διπλό λεμόνια (δηλ. 2 κιλά κρέας, 4 κιλά λεμόνια). Τα βράζουν λίγο ακόμα και τ' αφήνουν να κρυώση. Έχουν έθιμο και τις ανοίγουν του Αγ. Βασιλείου ή του Αγιασμού. Μέσ' το τουκάδι συγματίζεται ο τζίλιος».

Τα σύγληγα: «Τα πλευρά κομματιασμένα και διάφορα άλλα κόκκαλα με κρέας βράζονται καλά κι όταν ψήθοιν, τα βάζουμε σε πήλινα δοχεία (κουρούπια). Εκεί τους ρίχνουμε πιπέρι και τα κλείνουμε. Τηγανητά με ανγά, με πατάτες, με ψιλὲ, με μακαρόνια, είναι νοστιμότατα».

νια Λιορίδος, «ποιηδεν λιττιν από κανιν νιτιπεπ» (χρό 64)³³.

Μαθαίνουμε ακόμη για τοπικά γλυκίσματα, όπως τα «αφοιγγαράκια» του Οξείλιθου της Είβουας (χρό 78), τα «ισλί» («με γέμιση από καρφιδιά ή αμιγδαλα με τριμμένη φρυγανιά και καπανισμένη γαρίφαλλα και κανέλλα») και τα «κετέ» (οι σχήμα στρογγυλό «με γέμιση από καψονθριδισμένο αλείφη και βούτηρο») στην Καισάρεια της Μ. Ασίας (χρό 56), τα «σπάργανα του Χριστού» στο Μοναστήρι Κονίτσης, όπου μάλιστα πιστεύουν ότι «όσα περισσότερα απάργανα φτιάχνουντες τόσο και περισσότερες αμαρτίες εξαφανίζονται» (χρό 28), οι δίτλες και ο πρωτοχρονιάτικος μπακλαβάς στον Αλμυρό Βόλου (χρό 55) κ.ά.

Καταγγεγραμμένη στο τοπικό ίδιωμα είναι η αξιοπρόσεκτη μαρτυρία από τη Γραμμένη Φθιώτιδος, στην οποία έχουμε και μια μοναδική περιγραφή της παρασκευής του άρτου αλλά και του άρτου του «επτάζυμου» (χρό 75)³⁴.

Τέλος, όσον αφορά τα παραδοσιακά ροφήματα και ποτά, σε χρό από την Ήλεια διαβάζουμε για τους «τριφτιάδες», χειμωνιάτικο πρωινό ρόφημα (χρό 67)³⁵ και σε ένα πρειρώτικο χρό, που περιγράφει και με σχεδιάγραμμα επεξηγεί «Πώς παρασκευάζεται το ρακί στα χωριά της Ηπείρου», μαθαίνουμε για τα παράνομα, τα «λαθραία καζάνια» εξαγωγής τοπουργού (χρό 4)³⁶.

33. Το ασφόρο: «Παίρνονταν πολλά διάφορα, φρέσκα φάρμα, τα καθαρίζονταν, τα τηγανίζονται και καπότιν τα βιθίζονται σ' ένα πήλινο δοχείο που περιέχει λάδι. Ξύδι, σκόρδο, δάφνη και πιπέρι. Όσο περισσότερες ημέρες μείνονται τα φάρμα τόσο ωραιότερο γίνεται το φαγητό».

34. Ο άρτος ο επτάζυμος: «Στοιχιάμι φυσίθια φιλά, ως είδους αλείφη', ξεστάνουμι νερό, να καίη λίγο, ρίχνουμε τα φυσίθια μέσα, θα βάλουμε μία κονταλά ζάχαρη', τρία κάρβουνα σήμημένα, τέσσαρα κλωνάρια βάγια κι βασιλικό. Θα τα σκιτάσουμε να φουσκώσουν, να γίνη αφρός».

Μιτά θα μάσσουμι τουν αφρό. θα κουκούνησουμι τ' αλείφη' και θα ζυμώσουμι. Μιτά θα γίνη' και θα το ψήσουμι στο φούρνο, όπως κι τ' άλλο τον φούρνι».

35. Οι τριφτιάδες: «...αλείφη ανακατεμένο με νερό, τα οποία στη σινέχεια έτροβαν» και που οι ντόπιοι έλεγαν ότι ήταν «ο καφές του Κολοτρώνη».

36. «Οταν παρασκευάζονται το ρακί με λαθραίο καζάνι, τους πεθαίνει το ξενιχτή και η λαχτάρα. Πηγαίνονται διο το δικατόν σε απόμακρα καλύβια. Αλοίμονό τους αν ακοίσουν περπατήμα ανθρώπου, παγίνονται. Έχουν μεγάλες συνέπειες, αν τους αιλλάβη αστυνομία. Όταν το καζάνι είναι με άδεια, δεν διατηρεύονται κανέναν κίνδυνο. Πληρώνονται για την άδεια ανάλογα με τις ώρες. Αν π.χ. θέλουν να βγάλουν 4 ώρες, δίνουν 150 ή 200 δρχ., ανείναι για 48 ώρες, 300 ή 400 δρχ.».

Υφαντά και Κεντήματα του σπιτιού

Για τον Δ.Σ. Λουκάτο τα πολύχρωμα υφαντά και τα κεντήματα, έργα, από τα ομηρικά χρόνια, υψηλής πολιτισμικής βαθμίδας, των άξιων και ακούραστων γυναικείων χεριών - «όσο πιο πολύ εργάζονταν οι Πηνελόπες, τόσο περισσότερο νοσταλγούσαν την οικογένεια οι Οδυσσείς», παρατηρούσε³⁷, και έργα βέβαια και του αργαλειού, που ήταν «το μικρό εργαστήρι» κάθε λαϊκού σπιτιού, έργα της «σπιτικής», δύος την ονομάζει, «χειροτεχνίας», καμαρένα «με πρακτική σκοπιμότητα αλλά και με φιλοκαλία και αγάπη», διαδραματίζουν στο εσωτερικό του σπιτιού τον ίδιο διακοσμητικό ρόλο που στο εξωτερικό του παίζουν ο κήπος, οι γλάστρες με τα λουλούδια, καθώς και τα χρώματα και τα αρχιτεκτονικά παιχνιδόσημα των τούχων: «Η κατάλληλη επένδυση των εσωτερικών χώρων του σπιτιού μεταβάλλει και το πιο φτωχοκάλυψο σε ζεστό και αγαπητό χώρο, κι είναι πάντα ένα κατόρθωμα -όσο και κόπος- η τέχνη της κάθε νοικοκυράς»³⁸.

Στο χφο από την Αραχωβίτσα Ιωαννίνων γίνεται λόγος για τα «μαντάνια» και την οργάνωση της νεροτροιβής (χφο 32), σε ένα ακόμη πρειγμένο χφο περιγράφεται η κατασκευή της βελέντζας (χφο 59) και από τη Λειτάδα μαθαίνουμε τοπικές ονομασίες υφαντών και κεντημάτων που κοσμούν το σπίτι και τη φορεσιά (χφο 90)³⁹. Στο χφο 62 από την Κρήτη επισημαίνεται ότι ο αργαλειός (εκεί λέγεται και «αργαστήρι»), που αποτελούσε την «πιο προσφιλή ίσως ενασχόληση της Κρητικοπούλας», δεν έχει μόνο «θέλγητρα», αλλά και κόπους και φροντίδες, και ακόμη ότι εί-

37. Λουκάτος, Εισαγωγή...δ. π., σ. 171.

38. Ό. π., σ. 170. Βλ. και Στεφ. Δ. Ήμελλος και Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάων. Παραδοσιακός υλικός βίος... δ. π., σ. 195-202. Νεώτερη προσέγγιση της υφαντικής καθώς και βιβλιογραφία βλ. στη Βασιλική Ρόκου. Υφαντική οικιακή βιοτεχνία. Μέτσοβο. 18ος-20ός αι., Αθήνα 1994. Για την κεντητική τέχνη βλ. Εναγγελία Δενδρινού-Καρακώστα. Η λαϊκή κεντητική στην Αμοργό (από τα μέσα του 19ου αιώνα έως την περίοδο του Μεσοπολέμου). Διδακτορική διατριβή. Ιωάννινα 1989 (πολυγραφημένη έκδοση), όπου και πλούσια βιβλιογραφία.

39. Μεταξύ όλων μαθαίνουμε ότι «...στα σεντόνια σιγχό ήταν το κέντημα 'ο λόγγος ο μεγάλος', στα γυναικεία ποικάμισα 'το ρόιδο το μεγάλο', 'τα κοινφια μήλα', 'το φτερό', 'η χώρα', και τα 'γαρούφαλα'».

ναι συνδιδεμένος με διάφορες προληπτικές και δεισιδαιμονίες⁴⁰. Στη σύλλογη αιώνιο τον Ψαθόπανχο Ηπείρου διαβάζουμε καλές πρηγματιστικές υφαντιών του χωριού αυτού με τα υφαντά της Ηπείρου και προσωπικές παραπηγήσεις της σιντάκτριας του κεφαλέντου (χφο 93)⁴¹.

Προσθέτω ακόμη ότι στο χφο από την Άνω Καλεντίνη Αρτης αποδελτίωσα οδηγίες βαφικής τέχνης, οι οποίες αφορούν όλα τα χωριά του νομού (χφο 69)⁴².

Ενδυμασία και Κοσμήματα

Τα ενδύματα, εκτός από την πρωταρχική προστατευτική και, στη συνέχεια, την καλλωπιστική λειτουργία τους, που χρημίζει αλλά και αντανακλά τις σχέσεις των δύο φύλων, εκπληρώνονται διάφορες άλλες κοινωνικές

40. Ενδεικτικά: «Όταν διάξεσαι την Πέμπτη καταπέφτουν τα δεκάδια=δηλ. δέσμες από δέκα διπλές κλιοπίτες η κάθε μία, που διαχωρίζονται στο διάσημο, για να ιστορηθήσουν το περαμάτσα». Και: «Δεν πρέπει να αναλογών / να τιλίσουν τα νήματα στο τιλιγάδι / τη νύχτα, γιατί φέρνει γρουσουνέα».

Επίσης τα δίστιχα:

«Σάββατο μη περαμάτας και Τρίτη μη ξυφαίνεις,
αν θες να δες τα πεθημάς και εκείνα π' ανημένεις».

«Αν θες, κερά ανυφαντού, να φαίνεται να ξυφαίνεις,
Σάββατο μη περαμάτας και Τρίτη μη υφαίνεις».

41. Μεταξύ όλων παρατηρεί ότι «στα ριγωτά υφαντά της πτευχώτικης τέχνης, κάθε δύο ή τρία χρώματα, ρίχνουν πάντα μια μαύρη ρίγα, στα δικά μας-λέει- υφαντά δε γίνεται ποτέ αυτό, αλλά τοποθετούν τα χρώματα σε αρμονία, για να μην είναι ακαλαίσθητα και ρίγα μαύρη σπανίως υπάρχει».

42. «Κίτρινο χρώμα γίνεται αν βράσωμε σε καζάνι 2-3 φορές μέχρι που να κιτρινίστη το φλοιό ενώ δένθρου που λέγεται παρδαλιά ή σεμιτέλα.

Αν βράσωμε φύλλα από καρυδιά, τα στραγγίσωμε, τα ξαναβράσωμε και ρίξωμε μέσα τα μάλλινα τη βράσσον μαζί. πετυχαίνουμε ένα γλυκιστάτο καρέ. Καρέ χρώμα επίσης έχουμε, αν βράσωμε τους φλοιούς από άγουνα καρύδια. Όταν ξεκαπνίζουμε το μπουνχαρί (το τζάκι), μαζεύουμε την καπνιά, τη βράσσομε πολλή ώρα, τη στραγγίζουμε σε λεπτό πανί, με το ουράνιο από μπορούμε να έχωμε πάλι καρέ χρώμα.

Το μαύρο γίνεται αν βράσωμε φλοιόδια από φράσο (ένα δένθρο). Θα ρίξωμε μέσα και σκουφιά, που θα πάρωμε από τον γάντο (τον καλαντζή).

Αν βράσωμε και ξαναβράσωμε φλοιόδες από ξερά κρεμμιδιά, έχουμε ένα ωκειότατο ανοιχτό μπτζέ.

Το φρεζ γίνεται, αν βράσωμε ρίζες από ριζάρι (ένα φυτό) αφού τις κοπανίσουμε».

νεονικές λειτουργίες στην ιστορική τους παιρουσία, μαρτυρούν καταστάσεις και πραγματικότητες, είτε ενώνοντας είτε διαχρίνοντας ανθρώπους και ομάδες/κοινότητες⁴³.

Η ελληνική ενδυμασία, στη δική της διαδρομή, εξελίχθηκε και αναπλάστηκε σαν ζωντανός οργανισμός, σε σχήματα και μορφές, που αντανακλούσαν τις ιστορικές εμπειρίες και τις περιπτέτεις του λαού μας, τις οικονομικούς/κοινωνικές συνθήκες, τις επαφές του με άλλους πολιτισμούς και «μόδες» όλων λαών: αντανακλούσαν ακόμη τη μεταβαλλόμενη ψυχή του διάθεση σε όλα τα παραπάνω και βέβαια την αισθητική του αντίληψη. Η γνώση της μας βιωθά να μάθουμε καλύτερα τον υλικό πολιτισμό μας κοινότητας-η τεχνολογία της ένδυσης π.χ. μας οδηγεί στους δρόμους της βαφικής, της υφαντικής, της κεντητικής, της κοσμηματοποιίας και της υποδηματοποιίας, καθώς και στη γνώση των εργαλείων-μέσων της τεχνολογίας τους. Επιπλέον η γνώση της ενδυμασίας αποτελεί μια καλή, ελκυστική με τις πολυχρωμίες και τα στολίδια της, αφετηρία για τη γνώση της δομής μας κοινότητας, των ταυτίσεων, των διαφοροποιήσεων, των συγχρούσεων ακόμη των κοινωνικών ομάδων⁴⁴.

Την ελληνική ενδυμασία ο Λουκάτος την ταξινόμησε σε τρεις μεγάλες κατηγορίες, ανάλογα με τη σκοπιμότητα της χρήσης της στον παραδοσιακό κόσμο: α. «καθημερινή» ή «της δουλειάς», β. «χωριακάτικη» ή «της εκκλησίας» και γ. «γαμπριάτικη» ή «νυφιάτικη», «ενδυμασία του μεγάλου, όπως λέει, μεταβατικού γεγονότος της ζωής»⁴⁵.

43. Tokarev, δ.π., σ. 181-186. Βλ. ακόμη Alison Lurie, *The Language of Clothes. With illustrations assembled by Doris Palca*. Εκδ. Vintage Books. A Division of Random House, New York 1983, Κων/να Μπάδα, «Η γλώσσα των ρούχων και της απομικής εμφάνισης στην παραδοσιακή κοινωνία», Λαδώνη, 21, τεύχ. 1 (1992), σ. 181-199, και Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Το ερωτικό, κοινωνικό και αισθητικό υπόβαθρο του ενδύματος», στο βιβλίο της ίδιας, *Η ενδυμασία στη Σάκινθο μετά την Ένωση. Σημβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*, Εκδ. Ιδρύματος Αγγελικής Χατζημιχάλη, Αθήνα 2003, σ. 53-91.

44. Την ιστορική διαδρομή της ελληνικής ενδυμασίας από την αρχαιότητα άως τον εκκοστό αιώνα βλ. γενικά στην Ιωάννα Παπαντωνίου, *Η ελληνική ενδυμασία. Από την αρχαιότητα ώς τις αρχές του 20ού αιώνα*, Έκδ. Εμπορικής Τριτελής της Ελλάδος, Αθήνα 2000 (όπου και βιβλιογραφία). Βλ. ακόμη τρύπους λαογραφικής προσέγγισης και μελέτης της ενδυμασίας και των κοσμημάτων στους Στεφ. Δ. Ήμελο και Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, *Παραδοσιακός υλικός βίος...* δ.π., σ. 32-49.

45. Λουκάτος, *Εισαγωγή...* δ.π., σ. 173-174.

Οι ανηφορίες του στην ενδυμασία- και τις σηνοδό της κοινωνίας- γίνονται με αναγνωρίσεις στο μακρινό αρχαιοελληνικό και βιζαντινό παρελθόν. Την οπτική του αυτή- και την πρότασή του για την επιστημονική μελέτη της- έξερεςε λιτά αλλά και περιεκτικά, επισημαίνοντας την εθνολογική και την ιστορική σημασία της, «γιατί μας δείχνει· όπως λέει· [η μελέτη της ενδυμασίας] εκτός από τις συνήθεις και απόψεις ζωής, ή και από τις οικονομικές δινατότητες ντυσίματος του ελληνικού λαού, την παραδοσιακή σχέση της φορεσιάς του με το αρχαίο και βιζαντινό ένδιπλα, όσο και την ποικιλία των δένων επιδράσεων, που δείχνουν τις περιπτέτεις του»⁴⁶. Προσέχει ακόμα ότι «η ελληνική φορεσιά όλων των επαρχιών προσωριμόστρικα πάντα στο χώρο, στα ήθη και στην παράδοση, με κάποιο ξεχωρισμό ταυτότητας, γι' αιτό φοριέται σήμερα και αναμνηστικά με υπερηφάνεια σαν τοπικό σύμβολο στις μεγάλες γιορτές και στις ιστορικές ημέρες του Έθνους»⁴⁷, και ότι τα κοσμήματα, «επινοήματα των πατέρων μας», μάρτυρες της αναπτυγμένης λεπτοτεχνίας στην Ελλάδα, «δείχνουν κι αυτά μια συμβολική σκοπιμότητα και αισθητική»⁴⁸.

Στο Α.Α.Π.Ι. επεσήμανα μόνο πέντε χρα με αμιγώς ενδυματολογικό περιεχόμενο, ενώ σε 23 ευρύτερες λαογραφικές συλλογές ορισμένα επιμέρους κεφάλαια προσφέρουν ενδυματολογικές πληροφορίες, άλλοτε καλές και αξιόπιστες, άλλοτε ελλιπείς και αδίναμες. Ως αδυναμία τους επίσης παρατήρησα την απουσία επαρκούς φωτογραφικού υλικού.

Σε μια σύντομη μαρτυρία από την Αττάλεια της Μ. Ασίας παρατηρείται ότι υπήρχαν εκεί «δύο ειδών ντυσίματα για τον γάμο, το ντόπιο και το ευρωπαϊκό. Με επί το πλείστον οι πιο φτωχές τάξεις φορούσαν ντόπια, ενώ οι πιο ευκατάστατες τα ευρωπαϊκά» (χρό 87).

Από τη Θράκη έχουμε μόνο μία μαρτυρία για την ανδρική φορεσιά στο χωριό Καστανές του ν. Ροδόπης, «αντίν που φορούσαν όταν παντρεύονταν ή είχαν γιορτή» (χρό 36).

Μία μόνο μαρτυρία έχουμε και από τη Μακεδονία, από τη Δοβίστα του ν. Σερρών, με λιγοστές πληροφορίες για την ονοματολογία και τα βασικά

46. Ό.π., σ. 174.

47. Ό.π., σ. 174.

48. Ό.π., σ.174. Πρβλ. εδώ και Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία. Γ' Τόμος: Αιγαίη Τεχνή*. Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1992, σ. 112: «Τα κοσμήματα είναι ίσως το είδος εκείνο της λιτής τέχνης, που πραγματοποίησε το πρωμάτερο αλλά και μεγαλύτερο άλμα από το επίπεδο της πρακτικής χρήσης στο επίπεδο της αισθητικής και καλλιτεχνικής έκφρασης».

τιμήματα των ενδυμασιών, και με την επισήμανση της συντάκτριας του κειμένου ότι στο χωριό, στα 1967-68, κανένας άνδρας δεν φορούσε πλέον τοπική ενδυμασία, ενώ ο τελευταίος γέροντας που τη φορούσε [η φοιτήτρια τον θυμόταν πολύ καλά] πέθανε στα μέσα της δεκαετίας του 1960. Αντίθετα, προσθέτει η συλλογέας του υλικού, «την ίδια εποχή οι γυναίκες πάνω απ' την ηλικία των 50 χρόνων φορούν όλες τοπική ενδυμασία, οι ανιώτερες φορούν ειρωπαϊκά» (χφο 66).

Δύο ενδυματολογικές αναφορές έχουμε από τη Θεσσαλία, η μία -μονοσέλιδη- από τα Φίλια του ν. Καρδίτσης, στην οποία δίνεται μόνον η ονοματολογία ορισμένων γυναικείων καραγκούνικων ενδυμάτων καθώς και μία φωτογραφία της φορεσιάς (χφο 81), και η δεύτερη από το Πήλιο, στην οποία, με επιμέλεια περιγράφεται η γυναικεία φορεσιά, δίνεται η ονοματολογία της, σχολιάζονται οι διακρίσεις κατά ηλικία και κοινωνική κατάσταση, σχολιάζεται ακόμη η καθημερινή απλή μορφή της φορεσιάς και προστίθενται καλές επισημάνσεις για τις μεταβολές της στο πέρασμα των χρόνων (χφο 89).

Όσον αφορά την Ήπειρο μαθαίνουμε ενδιαφέροντα στοιχεία και προσεγμένα για «Τα μαντήλια του κεφαλιού και το κέντημά τους στο Μέτσοβο», με σχεδιαστική παράσταση του τρόπου δεσμάτων των μαντιλιών κατά κοινωνική ηλικία (χφο 2), μαθαίνουμε «Πώς στόλιζαν τη νύφη στις αρχές του 20ού αιώνα στο χωριό Μόλιστα της Κόνιτσας» (χφο 3), και έχουμε και μια αξιοπρόσεκτη μαρτυρία από τη βλάχικη κοινότητα Μικρή Γότιστα του ν. Ιωαννίνων, της οποίας η φορεσιά παρουσιάζεται, με καλή διατύπωση, σε χρονικές κατηγοριοποιήσεις, που δείχνουν καλά τη γοργή μετεξέλιξή της στη μικρή κοινότητα (χφο 85). Περιορισμένες είναι οι μαρτυρίες για τη φορεσιά στα χωριά Μουζακαίοι (χφο 16), Σιράχο (χφο 53) και Βήσσανη (χφο 71). Μια ενδιαφέρουσα εργασία από τη Θεσπρωτία πραγματεύεται τις «στολές» στο πεδινό χωριό Φανερωμένη (του οποίου «οι κάτοικοι διακρίνονται για τη νοικοκυροσύνη τους και τα λεπτά τους γούντα»), συγκρίνοντάς τες με τις φορεσιές του κοντινού αλλά ορεινού χωριού Ξέχωρο, που τις διακρίνει «κάτι το βαρύ» (χφο 34). Από τη Σαγιάδα της Θεσπρωτίας έχουμε και μία λεπτομερή περιγραφή χαϊμαλιού, οικογενειακού κειμηλίου του φοιτητή -μαθαίνουμε ότι εκεί το χαϊμαλί λέγεται «ύψωμα»-, με παραστάσεις του δρακοντοκτόνου καβαλάρη αγίου Γεωργίου και των αγίων Κων/νου και Ελένης, και με περιεχόμενο «θυμίαμα, λίβανο, ένα κομμάτι ύφασμα από άγιο, μάτι από ψάρι, δαγκάνα από κάβουρα κ.ά.» (χφο 33).

Από τη Στερεά Ελλάδα, έχουμε μια ενδιαφέρουσα, στο τοπικό ιδίωμα

καταγγελιμένη, μαρτυρία από το χωριό Γρεμένη του ν. Φθιώτιδος, για όλα τα είδη της φορεσιάς, την κόμψωση και ακόμη τον καλλωπισμό (χφο 75⁴⁹), και μία μαρτυρία από την Αγία Άννα της Εύβοιας με συναισθηματικές επισημάνσεις της αισθητικής χώρης της γυναικείας φορεσιάς «με τα πολλαπλα κεντήματα», που «είναι η ίδια και για το καλοκαίρι και για το χειμώνα» (χφο 79).

Το υλικό από την Πελοπόννησο είναι σχεδόν ανιπαρότο, εκτός από κάποιες αναφορές στα ρουχαλάκια των νεογέννητων παιδιών (ένα θέμα που ελάχιστα έχει απασχολήσει την Ενδυματολογία⁵⁰) και την καταγραφή των προλήψεων που τα αφορούν στο χωριό Άγιος Πέτρος Κινουρίας (χφο 73)⁵¹. Η πληροφορήτρια στο χφο 86, από την Αμαλιάδη Ηλείας, έχει εξαιρετικά εξασθενημένη μνήμη και δίνει μάλλον γενικόλογες και αόριστες περιγραφές.

Απουσιάζει ενδυματολογικό υλικό από τα νησιά του Αιγαίου, εκτός από ένα συναισθηματικά φορτισμένο χφο από τη Μυτιλήνη, που αφορά τη «λεβέντισσα» και «μερακλίδισσα», όπως τη χαρακτηρίζει «υμνητικά», λεσβιακή φορεσιά (χφο 88).

Από τα Επτάνησα έχουμε μόνο τρία κερκυραϊκά χφα (63, 74, 82)⁵² και

49. Παραβέτω εδώ, ενδεικτικά, το χωρίο που αφορά τον καλλωπισμό:

«Τώρα απόν την πειαιαίδια, πιδάκι μ', ένα ξέρου. που με την πειαιάδαν κι μένα δταν ήμαν την φ'. Αφού έβαλαν δίνων ασπράδια απόν αφγά χωρίς κρόκου σ' ένα πάτον, τα κτίσταγαν λίγο κι μ' αυτό μ' άλευφαν τον πρόσωπουν, κι αμέσων ξάνχει κι έγινα πιο οιχαία. Αυτά τάκαναν κείνες που του πρόσωπουν τ' ζήταν ζαρούμενον απού τα χρώμα.

Τα πιδιά κι τα κουρίτσια πουτέ δεν πάσιναν να γνατιστούν στουν καθέρεψ', μπρουσά στη μένα τ' ζ' κι στον πατέρα τ' ζ', του θιουρούσαν πρωισθουλή».

50. Βλ. και Κωνσταντίνα Μπάδα-Τσομάκου. Ενδυματολογικοί κάδικες της παιδικής-τανικής ηλικίας. Το κοινωνικό-ιστορικό τους ισοδύναμο. Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοκής Σχολής Παν/μίου Ιωαννίνων. Παράρτημα αρ. 48, Ιωάννινα 1993.

51. «Τα λερωμένα ρούχα των μικρών παιδιών τα πλένουν και τα απλώνουν αλλά προτού βασιλέψῃ ο ήλιος τα μαζείουν, γιατί δεν κάνει, λέει, να μείνουν τη νίκτεα έξω. Θα τα μαγέψουν» οι νεράιδες, θα τα ιδούν τα άστρα και τα παιδιά θα βγάζουν άφιξη στο σόμα και απειριά στο σώμα. Προτού αφτά τα ρούχα τα φορέσουν στο παιδί, τα περνούν από τη φωτιά, για να καούν τιχόν υπάρχοντα μικρόβια, αλλά περισσότερο τα κακά πνεύματα, τα εξωτικά. Τα πλήγματα και απλώματα ρούχα του παιδιού δεν τα φαλιδίζουν, γιατί τότε η λεχώνα δεν κάνει τόσα καρίτσια, δεσε γίνει και οι φαλιδιές πάνω στα ρούχα... τα νίχια και τα μαλλιά του νεογέννητου δεν τα κόβουν προτού σαραντίση...».

52. Σημείωνω εδώ ότι τα χφα από την Κέρκυρα μού χρησιμεύουν ιδιαίτερα και έκανα εκτενείς αναφορές στις μαρτυρίες τους στην εργασία μου που αφορά τις ενδυμασίες της Κέρκυρας, βλ. παραπάνω, σημ. 6.

διό από τη Αιγαίκαδα (χφα 76 και 90): καμία μαρτυρία από τη Ζάκυνθο και την Κεφαλονιά.

Στο χφο 63 από την Κέρκυρα πρόσεξα την επισήμανση ότι παλαιότερα, επειδή το νησί δεν είχε αναπτυγμένη κτηνοτροφία, χρησιμοποιούσαν ως πρώτη ίδη το επίπονο στην επεξεργασία του λινάρι, που άφησε σε χρήση διάφορες σχετικές παροιμίες ή εκφράσεις, την πανελλήνια γνωστή «τον λιναριού τα πάθη» και την τοπική «χαραμπούλικα, πεθερά, τι εκάηκε το λινάρι», που σήμαινε ότι έτσι θα απαλλάσσονταν από τον κόπο της επίπονης επεξεργασίας. Το χφο 76 είναι γραμμένο επίσης με συναισθηματική φράση για τη γυναικά της Λεικάδας, που είναι «η μεγάλη, η λαμπτουσα, η κυριαρχούσα, η διακερδιμένη, η εξέχουσα μορφή της κοινωνίας του νησιού», αλλά και με παρατηρητικότητα όσον αφορά τις όψεις της ενδυμασίας ανάλογα με τη χρονική περίοδο που φορέθηκαν οι διάφοροι τύποι της, και ανάλογα με τη χωρική ή αστική προέλευσή της, ανάλογα με τη χρήση της, που εξέφραζε πάντα την κοινωνική ηλικία και κατάσταση των γυναικών, με κορύφωσή της την ημέρα του γάμου, αποφορτισμένη κι αποψιλωμένη, στη συνέχεια, για την καθημερινότητα της παντρεμένης γυναικάς, ενώ η «κοπελλίτικη» των ανύπανδρων κοριτσιών, αν και μοιάζει με των παντρεμένων, διαφέρει στο ότι το φόρεμά της είναι κλειστό με κουμπιά έως επάνω, γιατί «...μόνο η παντρεμένη μπορεί να έχη το φόρεμά της μπροστά ανοιχτό, κι αυτό είναι το σημείο που ξεχωρίζει η ανύπαντρη από την παντρεμένη».

Τέλος, από το Λασήθι της Κρήτης έχουμε καλές πληροφορίες για «το ένδυμα, την υπόδεσιν, την κόμμωσιν και τον καλλωπισμό» ανδρών και γυναικών, καταγεγραμμένες στο τοπικό ίδιωμα, με τον πληροφορητή να μιλά για παλαιότερα και μετεξελιγμένα στοιχεία της φορεσιάς (χφο 65).

Λαϊκή Βιοτεχνία και Τέχνη

Σε αυτήν την κατηγορία ο Λουκάτος εντάσσει έργα των ανθρώπινων χεριών που ξεπέρασαν την οικοτεχνική παραγωγή, προχώρησαν στην ποιμενοτεχνική και γεωργοτεχνική, για να φθάσουν τελικά στην επαγγελματική εμπορεύσιμη βιοτεχνία του έύλου, του πηλού, του μετάλλου και των δερμάτων, της οποίας οι προοπτικές ευρύτερης παραγωγής και διάθεσης των προϊόντων στο εμπόριο, το «ανέβασμα του πολιτισμού» και οι συναισθηματικές και άλλες απαιτήσεις των αποδεκτών και χρηστών αυτών των προϊόντων ευνόησαν την έκφραση της φιλοκαλίας των τεχνιτών, που αναζήτησαν για τα προϊόντα τους «ξεχωριστές καλλιτεχνικές μορ-

φες» και οδήγησαν την τέχνη τους από την πρώτη στην πρωτική στην καλλιτεχνική και διακοσμητική μορφή της.

Η Λαογραφία μελετά και τις δύο μορφές της λαϊκής τέχνης, τα πρακτικά-χρηματικά (που δείχνουν τις καθημερινές ανάγκες στο σπιγκεριμένο χωροχώρο) και τα διακοσμητικά, τα ιστοί και αξιοθεάτα δημιουργήματα των ανθρώπινων χεριών, αλλά και τα αντίστοιχα επαγγέλματα, τον ξυλουργό και τον ξυλογλύπτη, το σιδηρουργό και τον αργυροχώρο, χωρίς διάκριση και προτιμήσεις, μέσα στα εργαστήριά τους, με τις έργα λεία τους, τις πρώτες ύλες, τις τεχνικές των κατασκευών τους, τις διαπρωτοποιητικές σχέσεις τους και τις σχέσεις με τους πελάτες τους, τη διάθεση, τη διάδοση και τη χρήση των προϊόντων τους⁵³.

Με έκπληξη βρήκα την καταγραφή μάλον ενός τεχνικού επαγγέλματος, που έχει εκλείψει στην εποχή μας, του επαγγέλματος του καιροποιού, σε ένα ολιγοσέλιδο χειρόγραφο από το χωριό Συμέωνα του νομού Καρδίτσας, στο οποίο περιγράφονται με λεπτομέρειες οι τύποι των κάρων («αραμπάς», «νταλέκα», «μονόκαρο», «τετράτροχο κάρο με δύο άλογα»), καθώς και οι μεταξύ τους διαφορές, τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή τους και οι διυσκολίες της κατασκευής (μιας και απαιτείται «μεγάλη προσοχή και ακρίβεια στα μέτρα, πολλά από τα οποία οι τεχνίτες πρέπει να τα θυμούνται απέξω») (χφο 29).

Στο χειρόγραφο 5 εξάλλου διαβάζουμε επιγραφές καταστημάτων στα Γιάννενα, οι οποίες, ώς ένα βαθμό, αποτελούν έργα λαϊκής ζωγραφικής τέχνης: στο χφο 14 μαθαίνουμε για έργα της ξυλογλυπτικής, και στο χφο 43 περιγράφονται έργα λαϊκής τέχνης που φυλάσσονται σε Μουσείο της Κομοτηνής.

Λαϊκοί Βίοι και Επαγγέλματα

Κατά τον Λουκάτο ο δρος «λαϊκοί βίοι» περικλείει τους «ομαδικούς οικονομικούς τρόπους ζωής», δύος είναι ο κυνηγετικός, ο αλιευτικός, ο γεωργικός, ο ποιμενικός, ο ναυτικός, ο εμπορικός, ο εργατικός, κ.ά., θέματα με ενδιαφέρον οικονομικό, κοινωνικό, φιλολογικό, καλλιτεχνικό,

53. Βλ. Στεφ. Λ. Ημελλος και Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Παραδοσιακός υλικός βίος..., δ.π., σ. 178-294 (Τεχνική, Επαγγέλματα, Λαϊκή Βιοτεχνία). Μεταγενέστερη προσέγγιση και ερμηνεία των ξητημάτων της ελληνικής λαϊκής τέχνης βλ. στον Μ. Γ. Μερακλή, Ελληνική Λαογραφία, Γ' Τόμος: Λαϊκή Τέχνη, δ. π.

και, βέβαια, τεχνολογικό, όσον αφορά ειδικότερα τα μέσα, τα εργαλεία, τα πίνεργα, τις τεχνικές, όταν, και όπου, δύλια αιτά χρησιμοποιούνται⁵⁴.

Καταγραφές λαϊκών βίων και επαγγελμάτων επισημαίνονται σε 14 χειρόγραφα της συλλογής των φοιτητών. Αναφέρω για παραδειγματα την αποδειγματική εξέταση της δασοκομίας και των προϊόντων της στην Ήπειρο (χφ 14), των ναυτικού βίου στην Καβάλα (χφ 17), της καπνοκαλλιέργειας στο Χέρσο του ν. Κιλκίς (χφ 31) και στο νομό Πιερίας (χφ 40, με 111 πρωτότυπες φωτογραφίες), της αμπελουργίας στη Ζίτσα του ν. Ιωαννίνων (χφ 41, με 29 φωτογραφίες)⁵⁵, των ψαράδικων τεχνών στη Λευκάδα (χφ 76), της αρτοποιίας στον Πύργο Ηλείας (χφ 83), του αλωνισμού στα Πετράλωνα του ν. Ευρυτανίας (χφ 91), του γεωργικού βίου και του θερισμού στην Καρπερή Σερρών (χφ 92).

Συμπληρωματικά σε όλα τα παραπάνω προσθέτω ότι στις προσπάθειες του καθηγητή Λουκάτου να ασκήσει τα ερευνητικά ενδιαφέροντα των φοιτητών του εντασσόταν και η προτροπή του για μια διαφορετική ανάγνωση του ελληνικού γραπτού λόγου, αρχαίου, βιζαντινού και νεοελληνικού, με σκοπό τον εντοπισμό και την αποδελτίωση λαογραφικού υλικού και, πολλές φορές, την αντιπαραβολή του με τις καθημερινές σύγχρονες πραγματικότητες. Για παράδειγμα, οι εργασίες φοιτητών του Κλασικού Τμήματος αποδελτιώνονταν θέματα υλικού βίου και πολιτισμού σε έργα της αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Γραμματείας, έργα γυναικών στον Όμηρο, ποιμενικά στον Όμηρο και τον Ησίοδο, λαϊκά επαγγέλματα στον Αριστοφάνη και τον Λουκιανό, ενδυματολογικά στον Πλούταρχο, γαστρονομικά στον Αθήναιο κ.ά.⁵⁶

54. Λουκάτος, Εισαγωγή..., σ. 178-182. Βλ. ακόμη Στεφ. Δ. Ήμελλος και Αικατ. Πολυμέρουν-Καμπλάκη, Παραδοσιακός υλικός βίος..., δ.π., σ. 74-177.

55. Ενδεικτικά παραθέτω τα περιεχόμενα του χρονού αυτού ως αντιτροποστευτικά του τρόπου προσέγγισης των θεμάτων:

«Έδαφος-νερό-καλλιέργειες - Εσωτερική διάταξη του χωριού - Ονοματολογία κλητών και σταφιδιών-Φύτεμε αμπελιών-Οι κληματοίνες - Φθινοπωρινές και χειμερινές οιλείες στ' αμπέλια - Τα σκαψιματα - Ασθένειες αμπελιών - Ανθίσμα - Δραγάτες - Άγιοι ρυστάτες - Ο τρίγος - Το πάτημα - Ο μούστος - Το κρασί - Γλυκίσματα από μούστο - Τσιγκαρά - Η γιορτή του κρασιού».

56. Βλ. στον Κατάλογο στο τέλος της εργασίας αυτής τα χρα ντ' αριθμ. 19-24, 42, 44, 5-52.

Τα χαρακτηριστικά των χειρογράφων

Οι πηγές, οι πληροφορητές. Οι κρίσεις του Λασκαλού

Στα περισσότερα χειρόγραφα και, κυρίως, σε όσα αποτελούν πτυχιακή εργασία, όπως όφειλαν τότε να παραδίδουν, οι φοιτητές εκθέτουν στον Πρόλογό τους - ότιν υπάρχει - το λόγο για τον οποίο έγραψαν την εργασία τους, που σχεδόν πάντα αφορά τον τόπο καταγωγής τους χωρίς έτοι να αποφεύγουν τη συναίσθηματική φόρτιση⁵⁷.

Επίσης, στα χειρόγραφά τους οι φοιτητές, εκτός από όσα εμπεριέχουν προσωπικές τους παρατηρήσεις, βιώματα, ακούσματα και εμπειρίες, δεν αναφέρουν πάντα τους πληροφορητές τους, την κύρια πηγή από την οποία άντλησαν τις πληροφορίες τους. Αυτό παρατηρείται ως αδιναμία στα χρα των Πρωτοετών, που είναι ολιγοσέλιδα και δεν συγχροτούν αυτοδύναμη λαογραφική εργασία, αλλά μια απλή καταγραφή πληροφοριών. Στα χρα των Τεταρτοετών, οι πληροφορητές (και με ευχαριστήρια)⁵⁸, η βιβλιογραφία (που κάποτε τεκμηριωτικά πλαισιώνει την ερευνητική δου-

57. Παραθέτω ένα απόσπασμα: «Και τοίτο: Ό,τι δοκιμάζει κανείς στα πρώτα βήματα της ζωής και ό,τι μαθαίνει από το παρόν ή το παρελθόν στον τόπο που πρωτοβλέπει το φυς της ημέρας, αυτό των συντροφεύει μέχρι του τάφου: αυτό τον διαμορφώνει το χαρακτήρα του. Με τη γεωγραφική έννοια λοιπόν της πατρόδος, του χωριού, του ταπεινού χωριού, συνδέεται και ένας ολόκληρος ψυχικός και πνευματικός κόδιος. Η αγάπη προς το χωριό του είναι το φυσικό επακόλουθο της σχέσεως αυτής. Αυτή η αγάπη για το χωριό μου, για τη ζωή του, για τον κόδιο που κρίθει και έκρινε, για το 'χρώμα' του, με παρακλήση σ' αυτή τη μελέτη» (χφ 38).

58. Παραθέτω ενδεικτικά χωρία: «Εξήγησα από την γερόντισσα Καλλιόπη Μπούρα ετών 74, η οποία μένει στο χωριό Γραμμένη Φθιώτιδος, να μου τη δ.τι μπορούσε από την εποχή της νεότητός της. Από την εποχή που η ζωή του χωριού δεν είχε δεχθή κανένα στοχείο της ζωής της πόλεως.

Κατώρθωσα να συγκεντρώσω τις πληροφορίες που αναφέρω πιο κάτω. Προσπάθησα να τις γράψω, όπως ακριβώς μού τις είπε» (χφ 75, Γραμμένη Φθιώτιδος).

«Τώρα τις διακοπές του Πάσχα είχαμε για δύο ημέρες στο σπίτι μας τη θέλα μου (νιφή του πατέρα μου) Αμαλία Πλακούτη ετών 62, από τη Μεγαλόχαρη Αρτας. Αφ' ότου όμως παντρεύτηκε μένει στην Άνω Καλεντίνη, στα συνοικισμό Πλακούτεια. Με πολλή προθυμία δέχτηκε να μού πη πάσχανε στα χωριά μας (βλα τα ορεινά χωριά της Αρτας), πριν αρχίσουν να χρησιμοποιούν τα έτοιμα χημικά παρασκευάσματα. Μερικές νοικοκυρές παρέ άλι τον κόπο επιμένουν να βάφουν όπως παλιά. γιατί είναι σίγουρο πως έτοι μάλλινυ δε θα ξεβάψη, δε θα ξεθωριάση ποτέ» (χφ 69, χωριά της Αρτας).

«Θα ήθελα δε να ευχαριστήσω τον κ. Κωνσταντίνη Γαβριήλ, κάτοικο του χωριού, από τον οποίο πήρα τις πιο πολλές πληροφορίες. Επίσης τον διδάσκαλο του χωριού κ.

λειά), ή και άλλο αρχειακό υλικό (έγγραφα π.χ. κοινοτήτων), αναφέρονται συνήθως με προσοχή, με επεξηγήσεις, με λεπτομέρειες, με ειλικρίνεια.

Οι σύλλογες πάντως δεν διακινδυνεύουν ανάμειξη πληροφοριών από διαφορετικές πηγές ούτε διασταρώνουν ούτε εξαρκύνονται με άλλους τύπους τις λαογραφικές ειδήσεις που προσκομίζουν, ούτε προχωρούν σε ερμηνείες, σχόλια και γενικευμένα συμπεράσματα.

Παρατηρούσαν, ρωτούσαν, κατέγραφαν, σηγκέντρωναν.

Ο σκοπός τους ήταν μόνο η διάσωση του λαογραφικού υλικού, που ορισμένοι μάλιστα φρόντισαν να καταγράψουν στο τοπικό ίδιωμα, διποσ τους παραδόθηκε. Αυτό κρίνεται αξιόλογο και από την άποψη του γλωσσολογικού του ενδιαφέροντος και από την άποψη της εξασφαλισμένης γνησιότητας.

Επίσης στις πτυχιακές εργασίες οι φοιτητές αναφέρονται στη μεθοδολογία που ακολούθησαν κατά τη συλλογή και παράθεση του υλικού τους, οι περισσότεροι κατά τις συμβουλές του καθηγητή τους στο βιβλίο του «Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία»⁵⁹.

Παπαδημητρίου και την νηπιαγωγό δίδα Πηγελόπη Δήκου» (χρο 7, Σεβαστή Πιερίας).

«...τη σημασία του εθίμου μου την είπε ο παππούς μου ετών 78» (χρο 28, Μοναστήρι Κονίτσης).

«Διηγησις του παππού μου Γεωργίου του Αναστασίου Κοντοστεργίου ετών 71 τη 4η Ιανουαρίου 1969, ως ο ίδιος ενθυμείται και ως παλαιότερον είχον διηγηθή εις αυτόν οι γονείς του και δη η μήτηρ του» (χρο 85, από τη Μικρή Γότιστα).

59. Διαβάζουμε: «Ακολούθησα στην εργασία μου το διάγραμμα μελέτης του καθηγητού μου κ. Δημ. Λουκάτου, που βρίσκεται στο βιβλίο του Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία» (χρο 7).

«Η εργασία, στη γενική διάρθρωσή της, βασίστηκε στο βιβλίο του Καθηγητού μου της Λαογραφίας κ. Δημ. Λουκάτου: 'Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία', που πιστεύω πως θα την κρίνη μ' όλη την ευμένεια και την κατανόηση της πρώτης προσπάθειας» (χρο 14).

60. Παραθέτω ένα απόσπασμα ενδεικτικά:

«Οπτικοσκηνοθετικός άβολα. Ορθογραφία καλή. Εισαγωγή λιγοστή. -Δεν προκαθορίζεται διάγραμμα. Λεν σημειώνεται βιβλιογραφία για το χωρίο ή την περιοχή. -Δεν νοηκούντονται με αριθμηση τα Κεφάλαια. Α', Β'. -Δεν δίδονται παντού σχεδιαγράμματα (κακώς με μολίβι) -Κακή φιλολογία η παράλειψης παραπομπής. -Γίνονται ερμηνείες τοπωνυμίων. -Καλή σκέψη. -Ενδιαφέροντα στοιχεία κάπως ανακατεύεντα (Δεν ακολουθήθηκε πορεία επιστημονική). -Λίδονται μικροτοπωνύμια και όχι τα μεγάλα. -Τοπωνυμιολογική προσπάθεια. -Ενδιαφέροντες επιγραφές και σημειώσεις (καλά στοιχεία).

Δεν χρονολογούνται οι φωτογραφίες. -Ασύμμετρα κάπως στα κεφάλαια. -Το Ευρετήριο σταταλάται σε μικρολέξεις και δεν δείχνει να αξιολογεί. -Δεν χωρίζονται τα λαο-

Ο Λουκάτος φαίνεται ότι διαπονούσε πολύ χρόνο στην ανάγνωση και διαρκήσατο των εργασιών των φοιτητών του. Στις περισσότερες από αυτές ικαν σχεδόν σε όλες τις πτυχιακές των Τεταρτοετών φοιτητών βλέπουμε ότι προσθέτει γραπτώς τις κρίσεις του -συνήθως με κόκκινο μελάνι-, χωρίς να φεύγεται επαίνων αλλά -θα έλεγα- κυρίως αυστηρών παρατημήσεων, επισημάνσεων, διορθώσεων και υποδείξεων για τα πάντα: τη «σχηματισία», δύτικες έλεγε τη δομή της εργασίας και το «νοικοκύρεμα» του υλικού, την αισθητική της, τη γλωσσική επεξεργασία, την ορθογραφία, την καλλιγραφία, την ποιότητα των φωτογραφιών (όπου υπήρχαν), και, βέβαια, το περιεχόμενο, τη θεματολογία του, την αξιοπιστία του, την παρατημητικότητα του συλλογέα, την παρουσία ή όχι ευρετηρίων (στα οποία έδινε μεγάλη σημασία και συχνά υποδείκνυε τρόπους σύνταξής τους), τη χρήση βιβλιογραφίας, που μπορεί να τεκμηριώνε τα λεγόμενα αλλά καμιά φορά απειλούσε ή και αλλοίωνε την πρωτοτυπία τους, την αντιγραφή -σπάνια- πληροφοριών ήδη δημοσιευμένων, κ.ά.

Ο σκοπός του δεν ήταν μόνο να δείξει στο φοιτητή τις ελλείψεις του, ώστε να διορθωθεί, αλλά και να βοηθήσει τους μελλοντικούς αναγνώστες, ερευνητές και χρήστες των χρων, στην αξιολόγηση από την πλευρά τους των πληροφοριών που θα αποκόμιζαν από τα χρα.

Γενικά δεν αμφισβητεί την αξιοπιστία των περιεχομένου των χειρογράφων (και αυτό είναι που μας ενδιαφέρει, βέβαια, τους λαογράφους), αγωνιά όμως για τη φιλολογική και επιστημονική επιμέλεια και αριστοτέτα των τους⁶⁰.

Τα χρα βιβλιοδετήθηκαν στη μορφή που παραδόθηκαν, με τις διορθώσεις του Λουκάτου, δεν είναι δηλ. καθαρογραμμένα και βελτιωμένα κατά τις υποδείξεις του, κάτι που ίσως, αν γινόταν, θα έδινε μια πιο θετική εκόνα του φοιτητικού μόχου.

γραφικά κεφάλαια. -Ενδιαφέροντα όλα αλλά σε σειρά τιχαία (ούτε καν του βιβλίου μου τις υποδείξεις). -Καλή η μελέτη του μεμονωμένου απιτιού. -Ο Επιλογος έπρεπε ν' αναφέρεται σ' όλη την εργασία κι όχι μόνο στην τεχνική ή τις τροφές. -Για το Ευρετήριο, είπαμ. δεν είναι λαογραφικάς αποτοχο. -Τα περιεχόμενα δείχνουν την ακαταστασία της όλης πορείας. -Λείπει φιλολογικά μια βιβλιογραφία».

-Και καταλήγει: «Μάλλον καλό υλικό παρά καλή εργασία». (Δεν θεωρά ακόπιμο να σημειώσω τον αριθμό του χρου).

«Περιεκτική εργασία σε στοιχεία του θέματος -και πλοιούσα- που ωδήγησε τη φοιτητική να διδαχθῇ και να διδάξῃ», γράφει επανετικά στην εργασία της τεταρτοετούς Ελευθερίας Νικολαΐδου.

Πάντως, αυτό το χειρόγραφο πρωτογενές λαογραφικό υλικό των φοιτητών, παρά τις όποιες αναπόφευκτες μεθοδολογικές ατέλειες του και μια έκδηλη συνασθηματική τάση για εξιδανίκευση και προβολή των γενέθλιων τόπων, έχει την αρετή να προσφέρει μαρτυρίες, που, χωρίς αμφιβολία, εμπλουτίζουν τη λαογραφική γνώση και χρησιμεύουν για τεκμηρίωση, για περαιτέρω συνεξέταση και συγχρίσεις, διασταυρώσεις, επαληθεύσεις κι εξακριβώσεις (ηθελημένης ίσως ή αθέλητης) παραποίησης στοιχείων, επιβεβαιώσεις, και συμπληρώσεις, για τη σύνταξη τελικά ευρύτερων εμμηνευτικών εργασιών από ώριμους επιστήμονες.

Όπως παρατηρούσα και στο κείμενό μου που αφορά τα χρα της Ζ.Π.Α.⁶¹, θα ήταν απουδαίο, πιστεύω, για τη Λαογραφία σήμερα, σαράντα χρόνια μετά την καταγραφή αυτών των μαρτυριών, να γίνονταν προσπάθειες αντιπαραβολής τους με σημερινές λαογραφικές μαρτυρίες, από τις ίδιες, άγνωστες μας εν πολλοίς κοινότητες, ώστε για δύσες προγραμματικότητες τα νεαρά παιδιά κατέγραψαν στη δεκαετία του 1960, να έχουμε απαντήσεις σε ερωτήματα που αφορούν τη διατήρηση, τη συνέχεια, τον παραγωγισμό, τον μετασχηματισμό ή και την εγκατάλειψή τους.

Η σύλλογή στο σύνολό της όχι μόνο αποτελεί μια αιθεντική συμβολή στην καταγραφή όψεων του υλικού λαϊκού πολιτισμού, αλλά και μιας υπενθυμίζει ότι το εκπαιδευτικό έργο των πανεπιστημιακών μπορεί να συμπορεύεται δημιουργικά με το ερευνητικό, το συγγραφικό και το διοικητικό⁶², υποχρεώνοντας εμάς, τους νεώτερους δασκάλους των νέων σπουδαστικών γενεών, να συνεχίζουμε ...

Παρατίθεται στη συνέχεια Κατάλογος των Χειρογράφων των φοιτητών του Δημ. Σ. Λουκάτου που αφορούν τον Υλικό Βίο και Πολιτισμό, με τα τελήρη στοιχεία των συλλογέων και των θεμάτων που τους απασχόλησαν, καθώς και με τα απαιτούμενα Ευρετήρια (ονομάτων, τόπων, θεμάτων), ώστε να αποτελέσει ένα εργαλείο δουλειάς για τους ενδιαφερόμενους ερευνητές.

61. Βλ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Χειρόγραφα Λαογραφίας από Σπουδαστές...*, δ.π., σ. 10.

62. Πρβλ. και Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Η διδασκαλία και η έρευνα της ενδιμασίας στο πλαίσιο του λαϊκού πολιτισμού...», δ.π., σ. 197.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΜΟΥΣ

ΣΕΙΡΑ ΠΡΩΤΗ, 1964-1965, I. Α-Κ

1. Αναστασέλου Αγγελική (Αετής), Αργαλειός.
Σειρά Πρώτη, 1964-65, I. Α-Κ, σ. 113-116.
2. Βαδεβούλη Κλεονίκη, *Τα μαντίλια του κεφαλιού και το κέντημά τους στο Μέτσοβο*.
Σειρά Πρώτη, 1964-65, I. Α-Κ, σ. 167-170.
3. Κίγκα Ελένη, *Πώς στόλιζαν τη νίφη στις αρχές του αιώνα μας και πο παλιά στο χωριό Μόλιστα Κονίτσης*.
Σειρά Πρώτη, 1964-1965, I. Α-Κ, σ. 457-471.

ΣΕΙΡΑ ΠΡΩΤΗ, 1964-1965, II. Λ-Ω

4. Παναγιώτου Σταματία, *Πώς παρασκευάζεται το ρακί στο πρειρώτικο χωριό*.
Σειρά Πρώτη, 1964-1965, II. Λ-Ω, σ. 391-399.
5. Πεκλάρη Μαρία, *Επιγραφές καταστημάτων στα Γιάννινα του 1965*.
Σειρά Πρώτη, 1964-1965, II. Λ-Ω, σ. 475-476.

ΣΕΙΡΑ ΠΡΩΤΗ, 1964-1968, Τμήμα Μ.Ν.Ε.Σ.

6. Βαδεβούλη Κλεονίκη, *Η ελληνική μυθολογία και η λαϊκή τέχνη* (δύο φωτογραφικό υλικό με μετασεβίτικα ξυλόγλυπτα και μετασεβίτικες ενδυμασίες).
Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 1. Α-Γ, σ. 203-228 και 234-238.
7. Δήμου Αντιγόνη, *Οικιστική μελέτη του χωριού Σεβαστή του ν. Πιερίας*.
Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 2. Δ-Κ, σ. 1-77.
8. Εργολάβου Βασιλική, *Οικιστική και κοινωνική μελέτη του χωριού Προδρόμιον Παραμυθίας (επαρχίας Σουλίου) του ν. Θεσπρωτίας*.
Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, Δ-Κ, σ. 91-159.
9. Ζδάνης Νικόλαος, *Ιστορική και οικιστική μελέτη του χωριού μου Στεφανόβουνο Ελασσόνας*.
Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 2. Δ-Κ, σ. 275-349.
10. Καρατόλιος Θωμάς, *Ιστορική και οικιστική μελέτη του χωριού Γόννοι του ν. Λαρισίσης*.
Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, Δ-Κ, σ. 479-547.

11. Καπκάνη Έλλη, *Οικιστική μελέτη του Νεοχωρίου Θεσπρωτίας*. Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 2, Α-Κ, σ. 549-613.
 12. Μπαλαμάτσας Α., *Η οικοδομία της περιοχής Περιστερίου Τζουμέρκων*. Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 3, Α-Ν, σ. 143-277.
 13. Μπίμπας Δημήτριος, *Λαογραφική συλλογή από το χωριό Καστανέα (Κονίτσης) ν. Ιωαννίνων* (όπου και πληροφορίες για την εσωτερική διάταξη του χωριού, οικιστική μελέτη, έπιπλα και σκεύη, παραδοσιακά επαγγέλματα + 22 φωτογραφίες). Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 3, Α-Ν, 353-431.
 14. Νικολαΐδου Ελευθερία, *Λαογραφική συλλογή από την Ήπειρο* (όπου και λαογραφικά και τεχνικά του ηπειρωτικού δάσους) [γεωργικά εργαλεία, ποιμενικά είδη, εργαλεία μαστόρων, εργαλεία υλοτόμων, παιχνίδια που γίνονται από ξύλα και ουκισκά σκεύη]. Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 3, Α-Ν, σ. 511-605.
 15. Παπαγεωργίου Γεώργιος, *Οικιστική και κοινωνική μελέτη του χωριού Καπέσοβο*. Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 4, Π-Ρ, σ. 3-83.
 16. Σιόντης Κωνσταντίνος, *Μελέτη του χωριού Μουζακαίοι Ιωαννίνων*. Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, Σ-Χ, σ. 62-201.
 17. Τασίου Αν., *Ναυτική Λαογραφία της Καβάλας*. Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 5, Σ-Χ, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
 18. Τσάγκαλος Σ., *Ποιμενικά Αιτωλίας και Αχαρναίας*. Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 5, Σ-Χ, σελίδες 39, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
- ΣΕΙΡΑ ΠΡΩΤΗ, 1964-1968, ΤΜΗΜΑ ΚΛΑΣΙΚΟ**
19. Γεωργίου Α., *Ποιμενικά στους τρεις τραγικούς*. Σειρά Πρώτη, 1964-68, Τμήμα Κλασσικό, Ν-Π, 6, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
 20. Νταχοής Ιωάννης, *Ποιμενικά στοιχεία στους τρεις τραγικούς με νεοελληνικές συγκρίσεις*. Σειρά Πρώτη, 1964-68, Τμήμα Κλασσικό, Ν-Π, 6, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
 21. Παπαδόπουλος Χαρ., *Ειδήσεις λαϊκών επαγγελμάτων στις κωμωδίες Θεσμοφοριάζουσαι και Βάτραχοι*. Σειρά Πρώτη, 1964-68, Τμήμα Κλασσικό, Ν-Π, 6, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

Μηχανικές ιδιοτήτες και πολιτισμού στα χειρόγραφα μούσηταν του Αγρ. Σ. Λογκάτου 283

22. Ράπτης Κωνσταντίνος, *Λαογραφικά γεωργικά του Ησιόδου*. Σειρά Πρώτη, 1964-68, Τμήμα Κλασσικό, Ν-Π, 6, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
23. Σαφαρίκα Β., *Επαγγέλματα και κοινωνικός βίος στα έργα του Λούπιανού*. Σειρά Πρώτη, 1964-68, Τμήμα Κλασσικό, Ρ-Χ, 7, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
24. Χασαλεύρης Νικόλαος, *Στοιχεία ιδιωτικού βίου στις κωμωδίες Βάτραχοι και Λυσιστράτη*. Σειρά Πρώτη, 1964-68, Τμήμα Κλασσικό, Ρ-Χ, 7, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ

25. Κουφογιάννη Βασιλική, *Τα μεγάλα Καλύβια των Τρικάλων (Οικιστική περιγραφή)*. Θεοσαλικά, Σειρά I-III, 1964-1967, σ. 413-423.

ΣΕΙΡΑ ΔΕΥΤΕΡΑ, 1965-1966, Α-Ω

26. Βαλάρη Καίτη, *Περιγραφή, ονομασία και σχέδια παλαιών επίπλων λαϊκού σπιτιού στα Γιάννινα*. Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 55-58.
27. Καφετζής Ηλ., *Λαογραφική συλλογή από τη Μυτιλήνη* (όπου και παραθετήσεις σε αντιγραφή προικοσυμφώνου με αναφορές σε ιδιαίτερα αντικείμενα). Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 183-193.
28. Μακαρίου Βασ., *Λαογραφική εργασία για το Μοναστήρι Κονίτσης Ιωαννίνων* (όπου και αναφορά στα τοπικά γλυκίσματα). Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 271-283.
29. Μπαταγκιώνη Αικατ., *Στάδια εξέλιξης της τέχνης του καροποιού. Μορφές κάρων Θεσσαλίας και λεπτομερής περιγραφή αυτών (χωριό Συμεών)*. Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 335-339.
30. Μπενάτσης Απόστολος, *Λαογραφική συλλογή από τα Γιάννινα* (όπου και το τηγάνισμα του μπακαλιάρου την Καθαρά Δευτέρα). Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 341-347.
31. Μπίμπαση Χρυσούλα, *Η καλλιέργεια του καπνού στο χ. Χέρσο την Κιλκίς*. Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 349-353.
32. Οικονόμου Χρυσούλα, *Η νεφοτριβιά στην Αραχωβίτσα Ιωαννίνων*. Σειρά Δευτέρα, 1965-66, Α-Ω, σ. 371-373.

33. Παππάς Λάζαρος, *Περιγραφή χαϊμαλιών από τη Σαγιάδα*.
Σειρά Λειτέρα, 1965-66, Α-Ω, σ. 423-427.
34. Σκόδρα Αλεξάνδρα, *Στολές Φιλιατών Θεσπρωτίας*.
Σειρά Λειτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 527-531.
35. Σταυροπούλου Αγγελική, *Το γιαννιώτικο σπίτι*.
Σειρά Λειτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 553-555.
36. Συντετού Φωτεινή, *Λαογραφική συλλογή από τα χωριά Καστανιές και Φανάρι Κομοτηνής* (όπου και πληροφορίες για την ανδρική φορεσιά του χ. Καστανιές).
Σειρά Λειτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 561-579.

ΣΕΙΡΑ ΔΕΥΤΕΡΗ, 1965-1969, ΤΜΗΜΑ Μ.Ν.Ε.Σ.

37. Αγάθος Γεώργιος, *Κύρια χαρακτηριστικά των οικισμών επί Τουρκοχρατίας α) στο εσωτερικό, β) στα νησιά και γ) Συντεχνίες και συντεχνιακή παράδοση* (Πηγή: Αλ. Βακαλοπούλου, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού).
Σειρά Λειτέρη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 1, Α-Β, σ. 5-63.
38. Βακάλης Λάμπρος, *Οικιστική μελέτη του χωριού Πλατάνια (Τσεριτσανά) Δωδιώνης*.
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 1, Α-Β, σ. 573-659.
39. Δίπλα Μαρία, *Οικιστική μελέτη στο Καταρράχι (προάστειο του Πύργου Ηλείας)*.
Σειρά Λειτέρη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 2, Γ-Δ, σ. 693-738.
40. Καραβέργος Αθανάσιος, *Τεχνική και λαογραφία του καπνού στην περιοχή της Κατερίνης (+ 111 φωτογραφίες)*.
Σειρά Λειτέρη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 3, Ε-Κα, σ. 3-187.
41. Μπενάτσης Απόστολος, *Η αμπελουργία στην περιοχή Ζίτσας (+30 φωτογραφίες)*.
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 5, Μ-Ν, σ. 495-613.
42. Νούση Μ., *Λαογραφικά στοιχεία υφαντικής, κεντητικής, πλεκτικής, στα δημοτικά τραγούδια* (Από τις συλλογές α) του Αγιδος Θέρου, Τα τραγούδια των Ελλήνων [Πρώτη Έκδοση] και β) Ειρήνης Σπανδωνίδη, Τα τραγούδια της Αγόριανης).
Σειρά Λειτέρη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 5, Μ-Ν, σ. 717-797.

Μαρτινίες ιδιοκού βίου και πολιτισμού στα γειτοναρχαία μαθηματικά του Δημ. Σ. Λουκάτον 285

43. Συντετού Φωτεινή, *Περιγραφή των λαογραφικών αντικεμένων της σύλλογής του Μορφωτικού Ομίλου Κομοτηνής*.
Σειρά Λειτέρη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 7, Πα-Σ, σ. 919-1029.
44. Τσεκούρα Λαμπρινή, *Αποδελτίωση των λαογραφικών στοιχείων λατρείας και ενδυμασίας από τα «Γλωσσικά Ιδιόματα της Ήπειρου» του Ειναγ. Μπόγκα (τόμος Α')*.
Σειρά Λειτέρη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 8, Τ-Ω, σ. 133-233.

ΣΕΙΡΑ ΔΕΥΤΕΡΗ, 1965-1969, ΤΜΗΜΑ ΚΛΑΣΣΙΚΟ

45. Αγγέλης Γεώργιος, *Λαογραφικά στοιχεία πομενικής ζωής και κτηνοτροφίας στον Ησίοδο και στον Όμηρο. Συσχετισμός με σύγχρονα ελληνικά*.
Σειρά Λειτέρη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 1, Α-Γ, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
46. Γιαννέλος Κωνσταντίνος, *Λαογραφικά και εθνογραφικά στοιχεία στον Αρριανό*.
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 1, Α-Γ, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
47. Ζαφείρη Σ., *Έργα γυναικών στον Όμηρο (Οδύσσεια)*.
Σειρά Λειτέρη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 2, Δ-Κι, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
48. Θεοδωράκη Παρασκευή, *Ενδυμασία, κοσμήματα και έργα γυναικών στα Έπη του Ομήρου*.
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 2, Δ-Κι, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
49. Κοψιδά Ελ., *Στοιχεία ιδιωτικού βίου των Ανατολικών λαών στον Ήρόδοτο*.
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 3, Κι-Λ, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
50. Μάντζιου Μαρία, *Γαστρονομικά στοιχεία α) από τους «Δειπνοσοφρούς» του Αθήναιου και β) από τα Cena Trimelchionis του Πετρώνιου*.
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 4, Μ, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
51. Σαρλικιώτου Περοσερδηνή, *Κεφάλαια ναυτικής ζωής, ταξιδίων, ποταμών ταξιδίων, πλοίων και ναυμαχιών από τον Ήρόδοτο*.
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 7, Σ-Τζ, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
52. Σκανδάλης Π., *Λατρεία της Ισιδος και του Οσίριος (ναοί, ιερείς, ενδυμασία και τροφή) από τα Ηθικά των Πλουτάρχου*.
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 7, Σ-Τζ, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

ΣΕΙΡΑ ΤΡΙΤΗ, 1966-1967, II.

53. Μαγκλάρας Εμμανουήλ, *Λαογραφική συλλογή από το Σιράκο* (όπου και αναφορά στην ενδυμασία).
Σειρά Τρίτη, 1966-1967, II, Λ-Π, σ. 25-34.
54. Μαρέτας Αχιλλέας, *Λαογραφική συλλογή από την Παραμυθιά* (όπου και αναφορά σε σπιτικά γλυκίσματα).
Σειρά Τρίτη, 1966-1967, II, Λ-Π, σ. 51-57.
55. Πατσιαβού Ελένη, *Λαογραφική συλλογή από τον Βόλο (Αλμυρός)* (όπου και τοπικά σπιτικά γλυκίσματα).
Σειρά Τρίτη, 1966-1967, II, Λ-Π, σ. 539-546.

ΣΕΙΡΑ ΤΡΙΤΗ, 1966-1967, III

56. Σοράνογλου Παρασκευή, *Λαογραφική συλλογή* (όπου και τοπικά σπιτικά γλυκίσματα των Χριστογέννων και της Πρωτοχρονιάς από τη Μ. Ασία [Καισάρεια]).
Σειρά Τρίτη, 1966-1967-III, Ρ-Ω, σ. 93-94.
57. Στασινός Δημήτριος, *Λαογραφική συλλογή από το Μονολίθι Ιωαννίνων* (όπου και τοπικά σπιτικά γλυκίσματα των ημερών αυτών).
Σειρά Τρίτη, 1966-1967, III, Ρ-Ω, σ. 165-211.

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ, 1964-1969

58. Τάγκας Δημήτριος, *Λαογραφική συλλογή από το Κουκούλι* (όπου και πληροφορίες-περιγραφές γεφυρών + 6 φωτογραφίες).
Σύμμεικτα, 1964-1969, σ. 1-13.
59. Ψαρούδάκης Νικόλαος, *Λαογραφική συλλογή* (όπου και περιγραφή της κατασκευής της βελέντζας στην Ήπειρο).
Σύμμεικτα, 1964-1969, σ. 36-57.

ΣΕΙΡΑ ΤΕΤΑΡΤΗ, 1967-1968

60. Αλεξίου Ελευθερία, *Η αρχιτεκτονική στο Πήλιο. Τοπωνύμια, Αγιογραφίες, Γάμος, Πρωτομαγιά*.
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, I, σ. 183-202.
61. Αναστασιάδου Ευδοξία, *Λαογραφικά Θράκης και Μ. Ασίας* (όπου και φαγητό της περιοχής Σμύρνης).
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, I, σ. 291-297.
62. Ατζολετάκη Ελένη, *Λαογραφικά νήσου Κρήτης. Αργαλειός, Προλήψεις κ.ά.*
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, I, σ. 469-515.

Μαριπηλιές υλικού βίου και πολιτισμού στα χειρόγραφα μαθητών του Ληπ. Σ. Λουκάτου 287

63. Γαργάνη Τζίλντα, *Υλικός, πνευματικός, κοινωνικός βίος στην Κέρκυρα* (όπου και πληροφορίες για την αρχιτεκτονική και την ενδυμασία).
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, II, σ. 39-50.
64. Γκαβέρα Ευφροσύνη, *Γάμος, θρησκευτικά έθιμα και συνταγή του φαγητού 'Σαβόρο'* στα Τριζόνια Δωρίδος.
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, II, σ. 467-477.
65. Ελευθεριάδη ή Χανιαλάκη Βασιλική, *Υλικός, κοινωνικός, Πνευματικός βίος στο Λασήδι Κρήτης (Κατοικία, ένδυμα, υπόδεσις, κόμμωσης και καλλωπισμός)*.
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, III, Ε-Κ, σ. 1-40.
66. Ζιάκα Βαΐα, *Λαογραφική συλλογή από το χωριό Δοβίστα Σερρών* (όπου και αναφορά στην τοπική ενδυμασία).
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, III, Ε-Κ, σ. 271-290.
67. Μαυρωνά Ειρήνη, *Έθιμα, προλήψεις, παροιμίες, φαγητά, μοιρολόγια από τον Πύργο Ηλείας*.
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, IV, Λ-Μ, σ. 515-537.
68. Νικολακέας Δημήτριος, *Λαογραφική συλλογή από τα χωριά της κοινότητας Τσερίων Ταίηστου* (όπου και αναφορά στα οικιακά σκευή).
Σειρά Τετάρτη, V, Ν-Πη, 1967-1968, σ. 63-79.
69. Πλακούτη Θεοδοσία, *Λαογραφική συλλογή από τα χωριά Άνω Καλεντίνη και Δημαριό Άρτης* (όπου φαγητά και γλυκά και λαϊκοί τρόποι βαφής).
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, VI, Πη-Τα, σ. 39-48.
70. Τζαμουράνη Δήμητρα, *Ύφανση καλαματιανών μαντιλιών*.
Σειρά Τετάρτη, 1967-68, VII, Τζ-Ω, σ. 1-2.
71. Τζούκα Φαίδρα, *Λαογραφική συλλογή από τη Βήσσανη* (όπου και αναφορά στην ενδυμασία της Βήσσανιωτισσας).
Σειρά Τετάρτη, VII, Τζ-Ω, σ. 43-63.
- ΣΕΙΡΑ ΠΕΜΠΤΗ, 1968-1969
72. Δεληκάρη Μαρία, *Λαογραφική εργασία για τα Βίλια Αττικής και την Ορτού Μ. Ασίας* (όπου και αναφορά σε φαγητά από την Ορτού).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 2, Α-Ε, σ. 439-513.
73. Καραμούτσος Κωνσταντίνος, *Περί εγκυμοσύνης, τοκετού κ.τ.λ. εις το χωρίον Άγιος Πέτρος της επαρχίας Κυνουρίας του νομού Αρκαδίας* (όπου και πληροφορίες για τα δούχα του νεογέννητου).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 4, Κ-Λ, σ. 91-105.

74. Κάντα Αικατερίνη, *Λαογραφικά στοιχεία εκ της Λευκίμμης Κερκύρας* (όπου και πληροφορίες για την ενδυμασία).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 4, Κ-Λ, σ. 287-332.
75. Καραχάλιου Αικατερίνη, *Λαογραφική συλλογή από το χωριό Γραμμένη Φθιώτιδος* (όπου και πληροφορίες για την ενδυμασία και τη διατροφή).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 4, 1968-1969, σ. 539-589.
76. Κολοκύθα Μαρία, *Λαογραφικά της Λευκάδος* (όπου και πληροφορίες για τη γυναικεία φορεσιά και τις ψαράδικες τέχνες).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 4, 1968-1969, σ. 657-695.
77. Κοσόγλου Ιωσήφ, *Λαογραφικά σύμμεικτα Κρήτης* (όπου και πληροφορίες για χοιρινά φαγητά).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 4, σ. 713-797.
78. Κουλουρίδου Σταυρούλα, *Λαογραφική συλλογή από τον Οξύλιθο Ευβοίας* (όπου και πληροφορίες για σπιτικά φαγητά και γλυκίσματα των εορτών).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 4, σ. 819-835.
79. Λαδογιάννη Γεωργία, *Στοιχεία λαογραφικά Αγίας Άννας Εύβοιας* (όπου και πληροφορίες για το ένδυμα των γυναικών).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 1968-1969, σ. 1159-1187.
80. Μισέντου Συνεσία, *Λαογραφική συλλογή από τη Σαμοθράκη* (όπου και πληροφορίες για την κατασκευή της στέγης, καθώς και για φαγητά και γλυκίσματα).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 5, Μ-Ο, σ. 259-289.
81. Μπουρλή Μ., *Λαογραφική συλλογή από το χωριό Φίλια Καρδίτσης* (όπου και πληροφορίες για την ενδυμασία).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 5, Μ-Ο, σ. 721-771.
82. Νικηφόρου Αλίκη, *Περί της τοπικής ενδυμασίας των γυναικών του χωριού Αιωνοκορακίνα Κερκύρας*.
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 5, Μ-Ο, σ. 789-807.
83. Εεντίδης Ευστράτιος, *Λαογραφική συλλογή από το Δήμο Περιστερίου Αττικής και από τον Πύργο Ηλείας* (όπου και πληροφορίες για το επάγγελμα των αρτοποιού).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 5, Μ-Ο, σ. 1167-1179.
84. Ξύδης Σταύρος, *Λαογραφικά σύμμεικτα (ποικιλότοπα)* (όπου και πληροφορίες για τις κατοικίες στην Ανατολική Θράκη).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 5, Μ-Ο, σ. 1183-1245.

Μιαρτιζόμενος ιλικού βίου και πολιτισμού στα χειρόγραφα μαθητών του Δημ. Σ. Λουκάτου 289

85. Παπαδημητρίου Μαρία, *Λαογραφικά εκ του χωρίου Μικρά Γότιστα Ιωαννίνων* (όπου πληροφορίες για την τοπική ενδυμασία και την εξέλιξη αυτής).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 6, Π, σ. 343-360.
86. Παπαντωνοπόλου Φωτεινή, *Λαογραφική συλλογή από την Αμαλιάδα Ηλείας* (όπου πληροφορίες για την τοπική ενδυμασία).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 6, Π, σ. 613-631.
87. Πασπαλιάρης Αναστάσιος, *Λαογραφική εργασία για τα ήθη και έθιμα της Ατ-τάλειας Μ. Ασίας και του Αραχναίου χωριού του ν. Αργολιδοκορινθίας* (όπου και σύντομες πληροφορίες για την ενδυμασία από γερόντισσα εξ Ατταλείας).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 6, Π, σ. 919-943.
88. Πράπτα Ταξιαρχούλα, *Παραδόσεις. Γάμος. Τοπικές ενδυμασίες από τη Μυτιλήνη Λέσβου*.
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 6, Π, σ. 1153-1175.
89. Σαρακατσάνη Δήμητρα, *Περιγραφή της γυναικείας Πηλιορείτικης ενδυμασίας και Πηλιορείτικα κάλαντα*.
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 7, Ρ-Σ, σ. 267-281.
90. Σολδάτου Κωνσταντίνα, *Λευκαδίτικη Λαογραφία* (όπου και πληροφορίες για την ανδρική τοπική ενδυμασία και για τον ρουχισμό του σπιτιού καθώς και ονομασίες κεντημάτων του τόπου).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 7, Ρ-Σ, σ. 727-769.
91. Σταμέλος Δημήτριος, *Το αλώνισμα στο χωριό μου Πετράλωνα Ευρυτανίας*.
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 7, Ρ-Σ, σ. 981-989.
92. Τσέλιου Εναγγελία, *Λαογραφικά στοιχεία Καρπερής Σερρών* (όπου πληροφορίες και για τον υλικό βίο του τόπου: κατοικία, γεωργία, θερισμός).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 8, Τ-Υ, σ. 633-657.
93. Χρυσανθοπούλου Ελένη, *Λαογραφικά από τον Ψαθόπυργο Πατρών* (όπου πληροφορίες για τα υφαντά του τόπου αλλά και για δύο τύπους καντηλιών).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 9, Φ-Ω, σ. 465-493.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ***Α' ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΕΩΝ**

- Αγάθιος Γεώργιος, 37
 Αγγέλης Γεώργιος, 45
 Αλεξίου Ελευθερία, 60
 Αναστασιάδου Ευδοξία, 61
 Αναστασέλου Αγγελική, 1
 Ατζολετάκη Ελένη, 62
 Βαδεβιούλη Κλεονίκη, 2, 6
 Βακάλης Λάμπρος, 38
 Βαλάρη Καίτη, 26
 Γαργάνη Τζίλντα, 63
 Γκαβέρα Ευφροσύνη, 64
 Δήμου Αντιγόνη, 7
 Δεληκάρη Μαρία, 72
 Δίπλα Μαρία, 39
 Ελευθεριάδη ή Χανιαλάκη Βασιλική, 65
 Εργολάβου Βασιλική, 8
 Ζαφείρη Σ., 47
 Ζδάνης Νικόλαος, 9
 Ζιάκα Βαΐα, 66
 Θεοδωράκη Παρασκευή, 48
 Κάντα Αικατερίνη, 74
 Καραβέργος Αθανάσιος, 40
 Καραμούτσος Κωνσταντίνος, 73
 Καρατόλιος Θωμάς, 10
 Καραχάλιου Αικατερίνη, 75
 Κασιάνη Έλλη, 11
 Καφετζής Ηλ., 27
 Κίγκα Ελένη, 3
 Κολοκύθα Μαρία, 76
 Κοσσόγλου Ιωσήφ, 77
 Κουλουρίδου Σταυρούλα, 78
 Κουφογιάννη Βασιλική, 25

- Κοψιδά Ελ., 49
 Λαδογιάννη Γεωργία, 79
 Μαγκλάρας Εμμανουήλ, 53
 Μακαρίου Βασ., 28
 Μάντζιου Μαρία, 50
 Μαρέτας Αχιλλέας, 54
 Μαυρωνά Ειρήνη, 67
 Μίσεντου Συνεσία, 80
 Μπαλαμάτσιας Α., 12
 Μπαταγιώνη Αικατ., 29
 Μπενάτσης Απόστολος, 30, 41
 Μπίμπαση Χρυσούλα, 31
 Μπίμπας Δημήτριος, 13
 Μπουρλή Μ., 81
 Νικηφόρου Αλίκη, 82
 Νικολαΐδου Ελευθερία, 14
 Νικολακέας Δημήτριος, 68
 Νούση Μ., 42
 Σεντίδης Ευστράτιος, 83
 Σύδης Σταύρος, 84
 Οικονόμου Χρυσούλα, 32
 Παναγιώτου Σταματία, 4
 Παπαγεωργίου Γεώργιος, 15
 Παπαδημητρίου Μαρία, 85
 Παπαδόπουλος Χαρ., 21
 Παπαντωνούπούλου Φωτεινή, 86
 Παππάς Λάζαρος, 33
 Πασπαλιάρης Αναστάσιος, 87
 Πατσιαβού Ελένη, 55
 Πεκλάρη Μαρία, 5
 Πλακούτση Θεοδοσία, 69
 Πράτα Ταξιαρχούλα, 88
 Σαρακατσάνη Δημήτρα, 89
 Σαφαρίκα Β., 23

* Οι αριθμοί παραπέμπουν στους αιένοντες αριθμούς των χειρογράφων, δύος τους διστηκτούν για την ευχερέστερη χρήση της παρούσης εργασίας.

- Σιόντης Κωνσταντίνος, 16
 Σκινδάλης Π., 52
 Σκόδρα Αλεξάνδρα, 34
 Σολλάτου Κωνσταντίνα, 90
 Σοράνογλου Παρασκευή, 56
 Σταμελός Δημήτριος, 91
 Στασινός Δημήτριος, 57
 Σταυροπούλου Αγγελική, 35
 Συντετού Φωτεινή, 36, 43
 Τάγκας Δημήτριος, 58
 Τασίου Αν., 17
 Τζαμιουράνη Δημήτρα, 70
 Τζούκα Φαίδρα, 71
 Τσάγκαλος Σ., 18
 Τσεκούρα Λαμπτρινή, 44
 Τσέλιου Ευαγγελία, 92
 Χρυσανθοπούλου Ελένη, 93
 Ψαρουδάκης Νικόλαος, 59

Β' ΘΕΜΑΤΩΝ

- Κατοικία*
 Σύνολο: Χειρόγραφα 25
 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 25,
 26, 27, 35, 37, 38, 39, 58, 60, 63,
 65, 68, 80, 84, 92

- Τροφές και Ποτά*
 Σύνολο: Χειρόγραφα 18
 4, 28, 30, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 61,
 64, 67, 69, 72, 75, 77, 78, 80.

- Υφαντά και κεντήματα του σπιτιού*
 Σύνολο: Χειρόγραφα 11.
 1, 32, 42, 47, 48, 59, 62, 69, 70, 90,
 93.

- Ενδυμασία - Κοσμήματα*
 Σύνολο: Χειρόγραφα 28

- 2, 3, 16, 34, 36, 43, 44, 47, 48, 52, 53,
 63, 65, 66, 71, 73, 74, 75, 76, 79,
 81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 90.

Λαϊκή Βιοτεχνία και Τέχνη
 Σύνολο: Χειρόγραφα 4

- 5, 6, 14, 43.
Λαϊκοί Βίοι και Επαγγέλματα
 Σύνολο: Χειρόγραφα 15
 13, 14, 17, 18, 23, 24, 29, 31, 40, 41,
 45, 51, 76, 91, 92.

Γ' ΤΟΠΩΝ

- Μ. ΑΣΙΑ**
 Αττάλεια, 87
 Καισάρεια, 56
 Ορτού, 72
 Σμύρνη, 61
- ΘΡΑΚΗ**
 Ανατολική Θράκη, 84
 Καστανιές ν. Ροδόπης, 36
 Κομοτηνή ν. Ροδόπης, 43

- ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**
 Δοβίστα ν. Σερρών, 66
 Καβάλα (πόλη), 17
 Κατερίνη ν. Πιερίας, 40
 Καρπερή ν. Σερρών, 92
 Σεβαστή ν. Πιερίας, 7
 Χέρσο ν. Κιλκίς, 31

- ΗΠΕΙΡΟΣ**
 Άνω Καλεντίνη ν. Άρτης, 69
 Αραχωβίτσα ν. Ιωαννίνων, 32
 Βήσσιανη (Πωγωνίου) ν. Ιωαννίνων, 71
 Δημαριό ν. Άρτης, 69
 Ζίτσα ν. Ιωαννίνων, 41

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ***Α' ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΕΩΝ**

- Αγάθιος Γεώργιος, 37
 Αγγέλης Γεώργιος, 45
 Αλεξίου Ελευθερία, 60
 Αναστασιάδου Ευδοξία, 61
 Αναστασέλου Αγγελική, 1
 Ατζολετάκη Ελένη, 62
 Βαδεβούλη Κλεονίκη, 2, 6
 Βακάλης Λάμπρος, 38
 Βαλάρη Καίτη, 26
 Γαργάνη Τζίλντα, 63
 Γκαβέρα Ευφροσύνη, 64
 Δήμου Αντιγόνη, 7
 Δελτράρη Μαρία, 72
 Δίπλα Μαρία, 39
 Ελευθεριάδη ή Χανιαλάκη Βασιλική, 65
 Εργολάβου Βασιλική, 8
 Ζαφείρη Σ., 47
 Ζδάνης Νικόλαος, 9
 Ζιάκα Βαΐα, 66
 Θεοδωράκη Παρασκευή, 48
 Κάντα Αικατερίνη, 74
 Καραβέργος Αθανάσιος, 40
 Καραμούτσος Κωνσταντίνος, 73
 Καρατόλιως Θωμάς, 10
 Καραχάλιου Αικατερίνη, 75
 Κασκάνη Έλλη, 11
 Καφετζής Ηλ., 27
 Κίγκα Ελένη, 3
 Κολοκύθη Μαρία, 76
 Κοσόγλου Ιωσήφ, 77
 Κουλουρίδου Σταυρούλα, 78
 Κουφογιάννη Βασιλική, 25

- Κοψιδά Ελ., 49
 Λαδογιάννη Γεωργία, 79
 Μαγκλάρας Εμμανουήλ, 53
 Μακαρίου Βασ., 28
 Μάντζιου Μαρία, 50
 Μαρέτας Αχιλλέας, 54
 Μαυρωνά Ειρήνη, 67
 Μισέντου Συνεσία, 80
 Μπαλαμάτσιας Α., 12
 Μπαταγκιώνη Αικατ., 29
 Μπενάτσης Απόστολος, 30, 41
 Μπίμπαση Χρυσούλα, 31
 Μπίμπας Δημήτριος, 13
 Μπουρλή Μ., 81
 Νικηφόρου Αλίκη, 82
 Νικολαΐδου Ελευθερία, 14
 Νικολακέας Δημήτριος, 68
 Νούση Μ., 42
 Ξεντίδης Ευστράτιος, 83
 Ξύδης Σταύρος, 84
 Οικονόμου Χρυσούλα, 32
 Παναγιώτου Σταματία, 4
 Παπαγεωργίου Γεώργιος, 15
 Παπαδημητρίου Μαρία, 85
 Παπαδόπουλος Χαρ., 21
 Παπαντωνοπούλου Φωτεινή, 86
 Παππάς Λάζαρος, 33
 Πασπαλιάρης Αναστάσιος, 87
 Πατσιαρού Ελένη, 55
 Πεκλάρη Μαρία, 5
 Πλακούτη Θεοδοσία, 69
 Πράπτα Ταξιαρχούλα, 88
 Σαρακατσάνη Δήμητρα, 89
 Σαφαρίκα Β., 23

* Οι αριθμοί παραπέμπουν στους ανέσοντες αριθμούς των χειρογράφων, όπως τους δόθηκαν για την ευχερέστεψη χρήση της παρούσης εφασίας.

- Σιώντης Κωνσταντίνος, 16
 Σκανδάλης Π., 52
 Σκόδρα Αλεξάνδρα, 34
 Σολδάτου Κωνσταντίνα, 90
 Σοράνογλου Παρασκευή, 56
 Σταμέλος Δημήτριος, 91
 Στασινός Δημήτριος, 57
 Σταυροπούλου Αγγελική, 35
 Συντετού Φωτεινή, 36, 43
 Τάγκας Δημήτριος, 58
 Τασίου Αν., 17
 Τζαμουράνη Δήμητρα, 70
 Τζούκα Φαίδρα, 71
 Τσάγκαλος Σ., 18
 Τσεκούρα Λαμπρινή, 44
 Τσέλιου Ευαγγελία, 92
 Χρυσανθοπούλου Ελένη, 93
 Ψαρουδάκης Νικόλαος, 59

Β' ΘΕΜΑΤΩΝ

- Κατοικία**
 Σύνολο: Χειρόγραφα 25
 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 25,
 26, 27, 35, 37, 38, 39, 58, 60, 63,
 65, 68, 80, 84, 92

- Τροφές και Ποτά**
 Σύνολο: Χειρόγραφα 18
 4, 28, 30, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 61,
 64, 67, 69, 72, 75, 77, 78, 80.

- Υφαντά και κεντήματα του σπιτιού**
 Σύνολο: Χειρόγραφα 11.
 1, 32, 42, 47, 48, 59, 62, 69, 70, 90,
 93.

- Ενδυμασία - Κοσμήματα**
 Σύνολο: Χειρόγραφα 28

- 2, 3, 16, 34, 36, 43, 44, 47, 48, 52, 53,
 63, 65, 66, 71, 73, 74, 75, 76, 79,
 81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 90.
Λαϊκή Βιοτεχνία και Τέχνη
 Σύνολο: Χειρόγραφα 4
 5, 6, 14, 43.
Λαϊκοί Βίοι και Επαγγέλματα
 Σύνολο: Χειρόγραφα 15
 13, 14, 17, 18, 23, 24, 29, 31, 40, 41,
 45, 51, 76, 91, 92.

Γ' ΤΟΠΩΝ

- Μ. ΑΣΙΑ**
 Αττάλεια, 87
 Καισάρεια, 56
 Ορτού, 72
 Σμύρνη, 61

- ΘΡΑΚΗ**
 Ανατολική Θράκη, 84
 Καστανιές ν. Ροδόπης, 36
 Κομοτηνή ν. Ροδόπης, 43

- ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ**
 Δοβίστα ν. Σερρών, 66
 Καβάλα (πόλη), 17
 Κατερίνη ν. Πιερίας, 40
 Καρπερή ν. Σερρών, 92
 Σεβαστή ν. Πιερίας, 7
 Χέρσος ν. Κιλκίς, 31

- ΗΠΕΙΡΟΣ**
 Άνω Καλεντίνη ν. Αρτης, 69
 Αρσαχωβίτσα ν. Ιωαννίνων, 32
 Βήσσιανη (Πιωγινίου) ν. Ιωαννίνων, 71
 Δημαριό ν. Αρτης, 69
 Ζίτσα ν. Ιωαννίνων, 41

- Ηπιέρος (χωριά, γενικά), 1, 4, 14, 44, 59
 Ιοάννινα (πόλη), 5, 26, 30, 35
 Κατέσσοβι Ζαγορίου ν. Ιωαννίνων, 15
 Καστανέα (Κονίτσης) ν. Ιωαννίνων, 13
 Κουκούλι (Ζαγορίου) ν. Ιωαννίνων, 58
 Μικρά Γότιστα ν. Ιωαννίνων, 85
 Μέτσοβο ν. Ιωαννίνων, 2
 Μόλιστα (Κονίτσης) ν. Ιωαννίνων, 3
 Μοναστήρι (Κονίτσης) ν. Ιωαννίνων, 28
 Μονολίθι ν. Ιωαννίνων, 57
 Μουζακαίοι ν. Ιωαννίνων, 16
 Νεοχώρι ν. Θεσπρωτίας, 11
 Παραμυθιά ν. Θεσπρωτίας, 54
 Πλατάνια (Δωδώνης) ν. Ιωαννίνων, 38
 Προδρόμιον (Παραμυθίας) ν. Θεσπρωτίας, 8
 Σαγιάδα ν. Θεσπρωτίας, 33
 Σιράκι ν. Ιωαννίνων, 53
 Τζουμέρκα (περιοχή), 12
 Φιλιάτες (χ. Φανερωμένη και Εξχωρο) ν. Θεσπρωτίας, 34
 ΘΕΣΣΑΛΙΑ
 Αλμυρός (Βόλου) ν. Μαγνησίας, 55
 Γόννοι ν. Λαρισης, 10
 Συμεώνας ν. Καρδίτσης, 29
 Μεγάλα Καλύβια ν. Τρικλών, 25
 Πήλιο (γενικά) ν. Μαγνησίας, 60, 89
 Στεφανόβουνο (Ελασσόνας) ν. Λαρισης, 9
 Φίλια ν. Καρδίτσης, 81

- ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣΑ**
 Αγία Άννα ν. Ευβοίας, 79
 Αιτωλία και Ακαρνανία (γενικά), 18
 Γραμμένη ν. Φθιώτιδος, 75
 Οξύλιθος ν. Ευβοίας, 78
 Πετρόλωνα ν. Ευρυτανίας, 91
 Τριζόνια (Δωρίδος) ν. Φωκίδος, 64
- ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ**
 Άγιος Πέτρος (Κυνουρίας) ν. Αρκαδίας, 73
 Αμαλιάδα ν. Ηλείας, 86
 Καλαμάτα (πόλη) ν. Μεσσηνίας, 70
 Καταρράχι Πύργου ν. Ηλείας, 39
 Πύργος (πόλη) ν. Ηλείας, 67, 83
 Ψαθόπυργος ν. Αχαΐας, 93
 Τσέρια (Ταύγετου) ν. Μεσσηνίας, 68
- ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ**
 Μυτιλήνη ν. Λέσβου, 27, 88
 Σαμοθράκη, 80
- ΕΠΤΑΝΗΣΑ**
 Άνω Κορακιάνα ν. Κερκύρας, 82
 Κέρκυρα (πόλη), 63
 Λευκάδα (γενικά), 76, 90
 Λευκίμη ν. Κερκύρας, 74
- ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ**
-
- ΚΡΗΤΗ**
 Κρήτη (γενικά), 62, 77
 Λασιθί Κρήτης, 65
- ΚΥΠΡΟΣ**
-

SUMMARY

ASPECTS OF GREEK MATERIAL LIFE AND CULTURE
 IN UNPUBLISHED ESSAYS
 OF PROFESSOR DIMITRIOS S. LOUKATOS' STUDENTS
(Folklore Archives at the University of Ioannina, Greece)

by
 Marina Vrelli-Zachou

Dimitrios S. Loukatos was the first Professor of Folklore at the School of Philosophy, University of Ioannina, Greece, during the period 1964-1969.

Prof. Loukatos was one of the first Greek academic teachers who encouraged his students and motivated their interests to fieldwork research and, for the first time, to the ethnographic research of the material life and culture of their hometowns and village communities.

The result was a large amount of essays which included unknown information data about many aspects of Greek popular culture (especially folk songs, tales, customs etc). These essays are kept today at the Folklore Archives of the University of Ioannina.

It is remarkable that among these hundreds of essays, only 93 concerned with material life and culture (dwelling, food and drink, textiles and embroideries, costumes, jewellery etc), proving that the decade of 1960 was the early beginning of academic interests on the material traditional civilization.

The purpose of this paper is to present and analyze the contents of these unpublished essays, which are extremely useful to researchers and folklorists for further study and comparison with data of modern times.

The general characteristics of the essays, the sources used by the students as well as some observations and remarks by Prof. Loukatos are also presented in the paper.

As an Appendix the paper includes a Catalogue of all essays and a detailed Index.